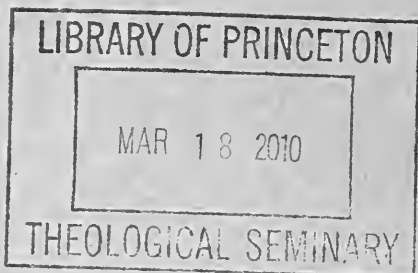

KUYPER
DJ
261
.A26

KUYPER DJ261 .A26

Aan de kiezers.

EX LIBRIS

COURAGE AND LOYALTY

DR. G. PUCHINGER

MAR 18 2010

AAN DE KIEZERS. THEOLOGICAL SEMINARY

24 MEI.

I.

De Verkiezingen en de Onderwijs-wet.

De tiende Junij is spoedig dáár.

Over het parlementair gedrag van de helft der leden van de Tweede Kamer zal (moet althans, naar den eisch van het constitutionele staatsregt) door de kiezers uitspraak worden gedaan.

Welligt zal de uitkomst der verkiezingen nooit zoo beslissenden invloed op het lot van Kerk en Vaderland gehad hebben.

Immers is deze uitkomst in het naauwste verband met *het al dan niet doordrijven in de Tweede Kamer van de voordragt op het LAGER ONDERWIJS*, waarbij aan de Nederlandsche Natie het juk eener *godsdienslooze*, of *erger dan godsdienslooze*,¹ Volksschool opgelegd wordt.

Ook daaróm heb ik den 28. April het Voorstel gedaan dat, door eene overgrootte meerderheid verworpen, twee dagen later door den Minister van Buitenlandsche Zaken eene *verwonderlijke motie* genoemd is.

Ik heb voor die verwonderlijke motie meer dan ééne, naar mij voorkomt, goede reden gehad.

¹ In deze bijvoeging ligt het antwoord op hetgeen *de groote meerderheid* in het Voorloopig Verslag zegt: "Men verbiel zich tegen de beschuldiging, als of zij, die eene volksschool in den geest der thans behandelde wet willen, godsdienslooze scholen zouden voorstaan. Die beschuldiging is moeilijk vrij te pleiten van de zucht om door harde, maar niet minder ongepaste benamingen indruk te maken." — Eene *godsdienslooze* school is beter dan hetgeen de groote meerderheid eigenlijk verlangt.

Een doeltreffend onderzoek, moest ook bij de zekerheid van verwerping, worden verlangd.

Waar een aanzienlijk deel der Protestantsche bevolking, in eene zaak die bij uitnemendheid Volkszaak mag heeten, met heiligen ernst bekommernis openbaart, mag wel eenig blijk van belangstelling behalve het doodelijke *Naar de griffie ter inzage van de leden*, mag wel iets meer dan een eerlijke begrafenis der Adressen, worden verleend.

Onverdragelijk was het mij, gelijk aan mijne vrienden, dat, bij zoodanige geringschatting, niet één protest in de Kamer zou worden vernomen tegen de insinuatie als of *weezin tegen verlooehening van het Evangelie in de Volksschool* Volkswaan en politieke kunstenaarij was.

Bovendien was het te doen en om hetgeen *bij die gelegenheid* door ons, en vooral om hetgeen door anderen zou worden gezegd.

In 't algemeen is herhaalde gedachtewisseling over beginsels een onwaardeerbaar middel om aan eensgezindheid, door wegneming van misverstand en dwaalbegrip, bevorderlijk te zijn. Daarom heb ik, lang vóór de indiening van gewigtige wetten, altijd in het nitlokken van discussie eenigen ijver betoond. Vooral ook met het oog op de onderwijs-wet; onder het vorig Ministerie, onder dit Kabinet. Het behandelen der begrooting nam ik, reeds in 1851, en later, in 1853 en 1855, hiervoor te baat.

Daarom zeide ik in Nov. 1855: "Er is hier verschil van opvatting omtrent hetgeen tot den eisch en aard onzer pligts-betrachting behoort. Menigeen vreesst voor het ter sprake brengen ook van algemeene beginselen die betrekking hebben tot eene wet, welke nog niet ingediend is. Ik wensch daarentegen het telkens ter sprake brengen (niet om telkens lange discussien te doen ontstaan, maar ter constatering telkens van den aard en strekking eener politieke rigting) van die hoofdbeginselen, waarvan bestuur en wetgeving afhankelijk zijn. Het is wenschelijk, ook voor het Gouvernement, omdat vooral ook in deze Kamer — indien ik een term aan de geneeskunde mag ontleenen — aan de natie als ware het *de pols moet kunnen worden gevoeld*. Ja ik acht dat zoodanig ter sprake brengen van hoofdbeginselen bij uitnemend-

heid de roeping is dezer Kamer. Zoo die roeping enkel of vooral in het mede-redigeren van wetten bestond, dan voorzeker ware, ter bereiking van dit doel, een betere regeringsvorm denkbaar, dan zou misschien een constitutioneel gouvernement onder de minst wenschelijke regeringsvormen moeten worden geteld. Het groote, het niet genoeg gewaardeerde voorregt van dien regeringsvorm is, dat hier telkens de wensch, het verlangen, het gevoelen der Natie kenbaar kan worden gemaakt; dat er aldus kan zijn eene gestadigheid van gemeen overleg, met het Gouvernement aan den eenen, met de Natie aan den anderen kant. Hierdoor alleen kan er regelmatigheid en kracht van nationale belangstelling zijn; hierdoor alleen is verkrijgbaar hetgeen hier te lande bijkans geheel ontbreekt; *algemeene behartiging der landsbelangen, gelijk ze met volksgceest en volkswelzijn in verband staan.* Ik voeg er bij dat dergelijke, zoo het heet, doellooze en tijdroovende discussie, meer welligt dan eenige andere be- raadslaging, een practisch resultaat heeft en dat, naar mate het plaatsen van hoofdbeginselen in het licht van zoodanige publiciteit tot beter kennis en waardering der wederzijdsche denkbeelden den weg baant, er tijd wordt gewonnen door hetgeen men tijdverlies waant."

Den 28 April 1856 was bovendien eene *verkenning* noodig op parlementair terrein, om te vernemen of de bede van zoo velen, of welligt de *inzage der leden ter griffie* van zoo menig treffend en aandoenlijk opstel, of de aandachtige en naauwkeurige inzage geenerlei wijziging in de denkwijze van enkelen althans gebragt had; of de physionomie der Kamer in *Februarij* nog dezelfde was aan het einde van April.

Ik vleide mij, bij het ter tafel brengen van mijn voorstel, dat onder een vloed en overvloed van bezwaren, niet ontbreken zou, sympathie voor de hoofdgedachte der Adressen, antipathie tegen de hoofdgedachte der wet.

Ik verwachtte herhaling van het krachtige woord: "be- proef het, en gij zult in het onderwijs en overal zulk een *onbedwingbaren tegenstand der Natie* aantreffen, dat gij uwe stelling: "volgens de Grondwet en staatkundig is Nederland geene Christelijke Natie, zult moeten opgeven."

En, zoo die verwachting faalde, gelijk ze gefaald heeft,

ook dan was het, naar mijn inzien, verkieslijk zich niet met illusiën in valsche gerustheid te wiegen; beter bij tijds den afval te vernemen van hen op wier krachtigen bijstand men rekening gemaakt had.

Hetgeen ik bedoelde heb ik bereikt.

Doch ik heb meer bedoeld; ook hetgeen ik niet bereikt heb.

Een meer edel overleg bij de aanstaande *verkiezingen* dan waaraan men ons tot dus ver gewend heeft.

Een opheffen van den strijd uit een nevel van kleingees- tige berekeningen en laaghartige driften in de hooger atmos- feer eener tegenstelling van politieke beginsels, eener ernstige beschouwing van Volksregt en Volksbelang.

Dit, dacht ik, is de wensch van allen wien het om een waardig en nuttig gebruik van constitutionele regten te doen is. De verkiezingen moeten, voor alle partijen, een *kamp- plaats der welgezinden* worden, om niet bij voortduring een *speelveld der intriganten* te zijn.

De uitnoodiging tot zoodanigen *loyalen* strijd had ik tot het slot mijner rede bewaard.

Ik heb daarbij gaarne de woorden gebruikt van iemand¹ wien ik, bij verschil van politieke rigting, meermalen in het verlangen naar cordate behandeling der openbare aan- gelegenheden ontmoet heb.²

¹ De heer v. ZUYLEN v. NYVELT.

² "Nog iets. Binnen weinige weken zal de helft der Kamer worden vernieuwd; de tijd der verkiezing is dáár... Ik heb zelf altijd het voorregt te behooren tot de aftredende helft, en ik vrees niet, in tegendeel, ik vind daarin eenig behagen, om altijd, en ook nu wapenen te verschaffen, die, met een weinig politieke kunstbewerking, tegen mij kunnen worden gebruikt. Ik wensch althans DEN STRIJD DER BEGINSELS; ik zal dankbaar zijn voor elke bestrijding waarin ik eene hulde ontwaar aan de kracht der waarheden die ik met mijne vrienden belijd. Niet als of ik nu alle aftredende leden zou willen opwekken om eene redevoering te houden. Van sommigen is het gevoelen overbekend; doch het zou mij bevreemden, zoo er iemand was, die het voor- beeld zou willen volgen van een geacht lid, die nu niet aftreedt, en die in het najaar van 1851 dus sprak: "Hoe men ook denke over de aanstaande rege- ling van het onderwijs, dit is zeker, bij mij althans is het boven alle twijfel verheven, dat daarbij een der gewigtigste belangen van de natie op het spel staat. Die regeling zal waarschijnlijk in den loop dezer zitting niet tot stand komen, en daar nu, bij den aanvang der volgende, de Kamer voor de helft vernieuwd zal zijn, heeft, geloof ik, de natie regt te vernemen hoe hare Ver-

In de Kamer heeft de uitnoodiging, bijkans had ik gezegd, uitdaging, geenerlei weêrklank gehad.

En ook buiten de Kamer, heb ik niet veel aandacht voor de levensvraag, niet veel ijver van de medestanders, niet de minste verandering van taktiek bij de wederpartijders bespeurd.

Aldus is de afloop der verkiezingen nauwelijks twijfelachtig.

Da capo van hetgeen in 1854 geschied is.

Herkiezing van bijkans iedereen, behalve van hen die zich tegen de wet op het onderwijs hebben verzet. Bijkans geheele vernietiging, op parlementair terrein, van het overblijfsel eener rigting die, ofschoon of omdat zij teregt de naam van *Nederland en Oranje* in haar banier draagt, nauwelijks meer in de Volksvertegenwoordiging plaats vindt.

Deze tweede en zwaarder nederlaag zal het gevolg derzelfde oorzaken zijn.

Wij hebben ook nu, naer het schijnt, tegen ons een, door hooge betrekking, voor als nog magtigen invloed, kenbaar, onmiskenbaar, toen in *de Amsterdamsche Courant*¹, nu in een blad te Brussel uitgegeven (*l'Indépendance Belge*) en dat, gelijk ik onlangs in de Kamer zeide, gerekend wordt in

---

tegenwoordigers over zulk een hoog aangelegen punt denken. Ik althans, als behorende tot de eerst atredende helft, wil omtrent mijne zienswijze niemand in de onzekerheid laten, en zal dus deze gelegenheid aanvatten om van mijne bezwaren te doen blijken.” “Het was toen de 29ste November; het is heden de 28ste April.”

¹ In het opzienbarende artikel van 30 Mei 1854; uitnoodiging om het Ministerie zoowel van de *anti-revolutionairen* als om de *vrienden van het vorig Ministerie* te ontslaan. Eene uitnoodiging die slechts ten halve gewerkt heeft.

Ik moet er bijvoegen dat de heer VAN HALL het deelgenootschap zoowel aan de *Amsterdamsche Courant* als later, meen ik, aan de *Constitutionnel* heeft ontkend.

In *de Nederlander* schreef ik:

“Een artikel, in de tegenwoordige omstandigheden zoo gewichtig, en waarin de *rigtingen wier uitsluiting men verlangt*, zoo duidelijk aangewezen zijn, wordt in *de Amsterdamsche Courant* niet opgenomen zonder voorkennis en goedkeuring van den heer VAN HALL, althans niet zonder de vaste overtuiging dat deze *raadgeving aan de kiezers* met zijne inzigten en wenschen overeenkomt.”

“Dit tegenwerken van de herbenoeming onzer vrienden ligt in de lijn der Politiek die het Ministerie, met telkens duidelijker afwijking van zijn historischen oorsprong, gevolgd heeft.”

“Nu hun *ondersteuning* kan worden gemist, tracht men van hun *oppositie* te worden bevrijd.”

zijne Haagsche correspondentie onder de leiding van een voornaam Staatsdienaar te zijn.

De *vrijzinnige rigting*, op politiek of kerkelijk terrein, zal dezen behendigen Staatsman dank weten voor hetgeen hij, ter verwijdering van haar tegenstanders, verrigt.

De *Roomsche-Catholijken* die, om de mogelijkheid eener splitsing van de Volksschool, ditmaal welligt onze medewerking zouden waardeeren, zullen, na het Voorloopig Verslag, vrede hebben met het vooruitzicht eener onvoorwaardelijke verwezenlijking, in de praktijk ten minste, van het gebod dat reeds in 1840 de heer *Broere* liet uitgaan: “Men moest in scholen van verschillende Gezindheden, *alle behandeling van Godsdienselijke onderwerpen verbieden*”¹.

We hebben, dit gevoel ik, een geduchte tegenpartij in een nog veel vermogenden Minister, al is het dat hij, ook door onzen val, den onvermijdelijken triumpf bereidt eener niet *verstelen* rigting, die, zoolang hij haar gewigtige diensten bewijst, aan zijn wankelend Ministerie levensverlenging gunt.

---

¹ *De Tijd* van 16 Mei eindigt eene merkwaardige kritiek van de wet (na op het volkomen *neutraliseren* van de gemengde school te hebben aangedrongen) aldus: “Heeft men dan al geene reden om de wet goed te keuren en er zijne sympathien aan te geven, men zal haar ten minste kunnen verdragen en er zich aan onderwerpen. Te meer, als de minister zijne verklaring handhaaft, dat niets de gemeentebesturen verhindert afzonderlijke scholen voor de gezindten op te rigten. Daarmee zou men die gescheidene school een begin geven en tevens het bewijs leveren van de wenschelijkheid en misschien van de mogelijkheid, dat de gesplitste school weder kan worden uitgebreid.” Deze adhaesie, mits het *quasi-Christelijke* worde geweerd, is niet ongelijk aan de adhaesie van prof. HOFSTEDE DE GROOT, mits, door de afzonderlijke school voor Israelieten, de weg voor het Groninger Christendom gebaad zij. Met adhaesiën, in tegenovergestelden zin, is de minister niet gebaat. Intusschen kon de wensch van de *Tijd* om (dit is, dunkt me, de bedoeling) de ministeriele verklaring in de wet opgenomen te zien, de hoop doen ontstaan op meer billijk oordeel over onze rigting; vooral nu, in deze levensvraag, zij niet kan ontkennen dat regt voor allen en een middel ook ter onderlinge bevrediging van de Gezindheden door ons begeerd wordt. Doch hoe nu, als men in de Parijsche *Univers* van Mei 1856 de valsche voorstelling van Junij 1851 terugvindt? als men beweert dat wij geene vrijheid, geene verdraagzaamheid voor de R. C. verlangen? steun zoeken bij de geheime genootschappen? daar meê vereenigd zijn? Houdt de *Tijd* geene correspondentie met Parijs, of weet zij niet dat juist degenen die haar Parijsche zuster Ultra-protestanten noemt, bij vasthouding aan eigen geloof, ook de R. C. meermalen tegen *vrijzinnige betoegeling* hebben behoord!

Evenwel ik zou het kunstrijk overleg niet vreezen, zelfs niet in bondgenootschap met de rigting waartegen hij, zoo het in 1853 heette, Koning en Vaderland zou hebben beschermd.

Weet ge wat ik vrees? De tegenwerking of het weifelend ondersteunen van velen die, evenmin als wij, een prijs geven van Bijbel en Volkshistorie verlangen, maar die, van *facultatieve splitsing* afkeerig, voorbijzien dat er ook voor hetgeen zij willen, geen kans is op eene gemengde school, (waar ook aan de Israelieten het *veto* ter zake van kwetsing verleend en juist daarom door Roomschegezinden en vrijzinnigen het versmelten der Israëlitische in de algemeene school begeerd wordt.

Weet ge wat ik vooral vrees? Slapheid en gebrek van overleg bij onze eigen rigting. Ik weet welk een onverdroten ijver, ook in 1854, door sommigen, door velen, aan den dag gelegd is; maar zij, beter nog dan ik, weten hoe weinig weérklank, hoe veel doofheid en dofheid zij ontmoet hebben. Zij weten dat, noch te Utrecht, noch te Zutphen, noch te Zwol, indien dezerzijds veerkracht betoond ware, de toeleg zou gelukt zijn.

Ik heb mij afgevraagd of, in deze omstandigheden, lijdelijk afwaachten, een berusten in het sneuvelen (bijkans had ik, met het oog op den aard der polemiek, gezegd in het vermoord worden op het kiesveld) vergund was.

Bij een strijd van beginselen zou ik het stilzwijgen hebben bewaard.

Het ware dan, ook zonder mijne aanwijzing, duidelijk genoeg geweest, dat zij die sedert jaren, en vooral ook in deze zitting, bijkans alleen voor het behoud van de dierbaarste panden der Protestantsche bevolking in de bres hebben gestaan, niet bij voorkeur moeten worden geweerd.

Nu daarentegen, nu van beginselen zeer luttel, en van hatelijke en ongerijnde voorstellingen veel spraak is, nu wordt zelfverdediging voor mij en mijne vrienden niet overtollig. Nu wordt ze pligt, ook voor mij. Voor mij, omdat, door te ver gedreven welwillendheid, raad en leiding, ook van dengene die zich daartoe dikwerf onbevoegd rekent, gewacht wordt.

Voor mij; omdat (dit zal ik nimmer vergeten) jaren achtereen het vertrouwen en de liefde van duizenden mijner land- en geloofsgenooten mij, te midden van moeitevollen arbeid en smadelijke bejegening, ondersteund heeft.

In oogenblikken gelijk we nu beleven, gevoel ik het gemis van de *Nederlander*, van een orgaan waarmee ik telkens en onverwijld vriend en vijand kon bereiken.

Ik gevoel dat het voortzetten ligter zou geweest zijn dan het zelfs gedeeltelijk wederopvatten van dergelijke taak. Doch waarom zou ik, in de weinige dagen die vóór de stemming nog overig zijn, niet enkele bladzijden, in het licht zenden, met opmerkingen en wenken over hetgeen meest behartigswaard schijnt?

De uitkomst der verkiezingen behoort in hooge mate tot de voorbereiding van hetgeen naar waarheid genoemd is "een strijd, waarbij men van beide zijden zal worden aangevuurd door de overtuiging, dat van de uitkomst de toekomst afhangt van ons volk, voor zoo ver die toekomst afhangt van menschelijk overleg."

Zie hier de tegenstelling.

Worden wij geslagen, dan zal *het doordrijven van de wet* binnen weinige weken in de Tweede Kamer ontwijfelbaar zijn.

Wordt daarentegen door ons, van wie de tegenstand voornamelijk uitgaat, een gewichtig voordeel behaald, dan zal de wet waarschijnlijk *niet in discussie worden gebracht*. Het zou tegen de grondregels van een Constitutioneel Gouvernement aandruisschen eene zoo gewichtige wet te doen aannemen met een gedeeltelijk *niet ingekozen personeel*.

* * De titel van N°. II is: *Waarom verlangt men, nu vooral, dat wij vooral, uit de Tweede Kamer worden geweerd*.

AAN DE KIEZERS.

II.

**Waarom verlangt men nu vooral, dat wij vooral,
uit de Tweede Kamer worden geweerd?**

Waarom nu vooral onze niet-herkiezing begeerd wordt? Omdat wij sedert jaren felle bestrijders zijn van zoodanig eene *gemengde school* als nu, volgens het Voorloopig Verslag¹, de groote meerderheid der Tweede Kamer verlangt.

Ziedaar wat ons voor het lidmaatschap der Tweede Kamer ongeschikt maakt.

Ziedaar wat, vooral in de tegenwoordige omstandigheden, om de aanstaande discussie van de onderwijswet, onze uitbanning wenschelijk doet zijn, als treffend blijk van adhaesie der kiezers aan de hoofdgedachte van de wet.

Het is niet overtollig dit te constateren in vier aanvallen die de periodieke drukpers (*de Arnheemsche Courant, het Nieuwsblad van 's Gravenhage, het Tielsche Weekblad, l'Indépendance Belge*) dezer dagen tegen ons gerigt heeft.

De Arnheemsche Courant van 21 Mei herinnert dat *anti-revolutionair* beteekent vooral een vijand van de *nationale gemengde school*.

Dit is een gelukkig denkbeeld. Ik neem gaarne dit *schibboleth* aan.

Ja, we zijn vijanden der *nationale gemengde school*, waaruit het geloof en de geschiedenis der *Natie* geweerd wordt.

Vijanden eener inrigting van het Schoolwezen waarbij de wetgever het Christendom, omdat het de staatsregtelijke eenheid verbreekt, voor *anti-nationaal* houdt.

Het Nieuwsblad van 's Gravenhage schrijft: "Kiezers van 's Gravenhage, doet u de ernstige vraag, of het in het belang van het Vaderland is, dat wij allen liefhebben, den heer Groen op nieuw naar de Tweede Kamer af te vaardigen, nu men daar zal moeten beslissen over de teederste belangen des volks, over het onderwijs uwer kinderen?"

Ik voeg gaarne bij die oproeping ook mijne stem. Kie-

---

¹ Is het ondenkbaar dat de Commissie van Rapporteurs, lij de meeste onpartijdigheid van bedoeling, zich in de bepaling der numerieke meerderheid (eene zoo uiterst moeilijke taak) vergist heeft?

zers van 's Gravenhage overweegt of het voor de teederste belangen van het Volk goed is bij voorkeur dengene uit de Kamer te weeren dié zich verzet tegen eene gedwongen vereeniging van alle Gezindheden, tegen eene Godsdienstlooze of erger dan Godsdienstlooze Volksschool, tegen het prijs geven van hetgeen ieder Protestantsch Christen tot dus ver, en ook de meerderheid der Tweede Kamer, in haar vorig verslag, onmisbaar geacht heeft ¹.

Het Tielsche Weekblad wordt gerekend onder de leiding van den heer *van Dam van Isselt* te staan.

Hetgeen daarin over ons voorkomt, kan tot twee stellingen worden gebracht ².

Gij zijt *onzinnig*.

Gij wilt de *Dordtsche leerregels* maken tot rigtsnoer van wetgeving en bestuur.

Gij zijt *onzinnig*. Dit is een argument waarvan dezelfde Auteur zich meermalen bedient. ³

Is het Vaderland zoo laag gezonken dat men behagen en geen weezin onderstelt bij dergelijken toon der polemieken?

Gij wilt ons brengen onder het juk der *Dordtsche leerregels*.

Vóór twintig jaren maakte dit veel indruk.

Thans weet men dat in de Hervormde kerk, de strijd betreft die waarheden welke, de gansche Schrift door, als

---

¹ Menigeen zal het, naar ik vertrouw, afkeurenswaard achten dat ik in hetzelfde artikel voorgesteld word als een voorstander van *reactie*, als een afbreker, zoo het in mijne magt stond, van al hetgeen sedert 1848, sedert 1795, geschied is. Door zoodanig schrikverwekkend tafereel kan men, om de weinige bekendheid met den aard der politieke rigtingen, het doel van het oogenblik welligt bij vele kiezers bereiken, maar men is niet bevorderlijk aan die soort van polemieken welke mij voor alle partijen pligmatig en, op den duur, ook voor allen wenschelijk voorkomt.

² "Er is eene partij in den lande, die zorgvuldig uit de Kamer moet worden geweerd; het is die der "Revolutionairen," die zich de "Anti-revolutionairen" noemen."

"Wij mogen hun echter hunne zucht tot omverwerpen en afbreken niet ten allerstrengste toerekenen, want de leden van die partij lijden aan "geestverbijstering," of liever, ze zijn "Monomanen," dat is, "op één punt van hun verstand beroofden." Hunne "Monomanie" bestaat daarin: "dat zij wanen het Vaderland tot den hoogsten trap van geluk te kunnen brengen, door de stipte naleving van de voorschriften van de *Dordsche Synode*, treuriger gedachtenis."

"Het is een droevig verschijnsel, dat, overigens, zoo uitstekende mannen als een *Groen*, *Mackay*, *van Lijnden*, *Elout* en *van Reede van Oudtshoorn*, met die rampzalige ziekte zijn behebt, die hen onbruikbaar maakt voor het openbare leven."

³ In 1851 las men in een brief aan Dr. *Doedes*, die vrij algemeen aan den heer *van Dam* werd toegeschreven: "Ik ben geen Godgeleerde, maar ik ben ook geen Med. Doctor; en al was ik dat, het is bekend dat *monomanie* moeilijker te genezen is dan volslagen razernij. Daarom heb ik aan u geschreven en niet aan den heer *Mackay*."

de grondslag en kern der Goddelijke Openbaring aan een afgevallenen menschengeslacht, worden voorgesteld; — die de hoop en de verwachting hebben uitgemaakt van de Patriarchen, Profeten en Apostelen; — die de Belijdenis van de gansche Christenheid van alle eeuwen en van alle plaatsen hebben gekarakteriseerd; — en die de ziel en het wezen hebben uitgemaakt ook van die groote kerkelijke beweging in de zestiende eeuw, welke nog steeds bij alle ware protestanten onder den naam van *de Kerkhervorming* met zegen en welgevallen wordt herdacht.”¹

Thans weet men dat, in het Staatsregt, de tegenstelling ligt in het-aannemen of verwerpen, niet van Formulieren, maar van regels aan Geschiedenis en Openbaring ontleend, regels die in kerk en school de conscientie ook der Nederlandsche Natie beaemt², tegenover een leer welke den Hoogsten Wetgever uit Staat en Maatschappij verbant, de heiligheid ontkent der regten en betrekkingen die Hij ingesteld heeft, den band verbreekt welke Hemel en aarde verbindt.

De ijver van den heer *van Dam* tegen ons is allezins vooral nu verklaarbaar.

Hij is een warm voorstander van een *Christelijk* onderwijs, niet aanstootelijk voor hen, naar wier oordeel Christus te regt als Godslasteraar gekruist is.

Ik daarentegen wil liever de Godsdienstlooze school. Liever geen Christelijk onderwijs dan hetgeen ik, reeds in 1840, *antichristelijk* genoemd heb³.

Elf jaren later, den 24. September 1851, gaf hij eene plegtige verzekering omtrent hetgeen een en twintigjarige ervaring als schoolopziener hem geleerd had.

¹ *Het Amsterdamsche Eindprotest.*

² Op dit *Christelijk geweten der Natie* heb ik mij den 30 November l.l. be-roepen: “Ook onze rigting kan sterk zijn; omdat de uitkomsten onzer staatkunde, in kerk en school, onder alle rangen en standen bevattelijk zijn; omdat ook met den geringste dezelfde grondslag van zielenvrede en dezelfde drijfveer van pligbetrachting ons verbindt. Omdat hetgeen wij hier spreken — niet bij ons deelgenootschap aan gewone discussies, maar in beraadslagingen waarmede, gelijk op dit oogenblik, de Godsdienst in verband is, hetgeen wij hier gewetenshalve belijden, weêrklank vindt, niet in de driften der bevolking, niet in eene voorbijgaande opgewondenheid, maar in de zelfbewustheid, in de *conscientie*, in het *Christelijk geweten van het Nederlandsche volk.*”

³ “Dergelijk onderwijs is antichristelijk, omdat, terwijl het leerstellig Onderwijs in schijn uitgesloten wordt, men inderdaad een ander leerstellig Onderwijs geeft; het is anti-christelijk, omdat men er, met voorbijzage van den eenigen Middelaar, een Opperwezen, met voorbijzage der kloof die de zonde daargesteld heeft, een algemeenen Vader der menschen, verkondigt; het is antichristelijk, omdat men aldus aan het jeugdig gemoed een’ God predikt die (dit is mijne overtuiging en velen zijn er met mij van overtuigd) een droombeeld is van menschelijke wijsheid, een afgod, die, met verloochening van den levenden God der Openbaring, opgerigt wordt.”

Welke was de geruststellende slotsom zijner veeljarige beschouwing?

Deze; dat in de openbare scholen gegeven werd een christelijk godsdienstig onderwijs *in zoodanigen zin dat een Israëliet zulks kon bijwonen* ¹.

Dit Christendom, niet ergerlijk voor den Israëliet, moet volgens den heer *van Dam*, ook voor den *Christen* genoeg zijn.

Nu nog de Belgische Courant.

Ook ik ben overtuigd dat de scherpe artikels tegen mij in *l'Indépendance Belge*, zoo niet uit de pen, althans uit het brein, uit het kabinet, uit de school van den heer *van Hall* zijn.

Ik denk aan *de Amsterdamsche Courant* in Junij 1854; Aan *de Constitutionneel* in October 1855 ².

Hoe meer ik sommige zinsneden met veel talent geschreven overweeg, des te meer word ik bevestigd in het vermoeden dat ze door den Minister van Buitenlandsche Zaken *gedicteerd* of *gerevideerd* zijn.

Hetgeen mij gegriefd heeft, is het gezegde: "de heer Groen spreekt voor zijne vrienden en stemt voor zijne kiezers" ³. Ook hij weet dat mijn gedrag, evenmin in deze zitting als te voren, aanleiding tot het onderstellen van zoodanige dubbelhartigheid, van zoodanige laaghartigheid ⁴ geeft.

¹ "Gedurende ongeveer 21 jaren heb ik in betrekking gestaan tot de openbare scholen, en ik geef hier de plegtige verzekering, dat daarin gegeven werd een christelijk godsdienstig onderwijs in zoodanigen zin, dat een Israëliet zulks kon bijwonen, dewijl het niet waren dogmata, maar omdat men er het christendom onderwees, als een uitvloeisel van de gezegende leer des Verlossers. En dit heeft nog plaats, ook in de scholen van de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen. Het is dus niet te verantwoorden, wanneer men zegt dat onze scholen tot miskenning van God zouden leiden."

² "Men moet de anti-revolutionairen vleijen, maar toeh zooveel mogelijk afbreuk doen. Bij de verkiezing te Sneek kreeg ik schriftelijk last (het stuk bezit ik) om den heer van der Brugghen tot in de wolken te verheffen en al het mogelijke goeds van hem te zeggen... maar den heer Vegelin boven hem te stellen, quasi omdat anders de constitutioneele kandidaat de overwinning zou behalen, maar inderdaad "om den lastigsten van de lastige anti-revolutionairen" uit de Kamer te weren. Van dáár het artikel in N°. 54. De taktiek gelukte en zelfs in die mate, dat de anti-revolutionairen bij de herstemming de verkiezing hielpen bevorderen van den kandidaat, dien de heer van Hall het liefst van allen gekozen zag." Mr. F. A. VAN HALL *en de Constitutionneel. Een ernstig woord aan mijne landgenooten* door IS. J. LION. — Bij dergelijk geschrift behoort men zich te plaatsen op het standpunt van den historieschrijver en van den regter, door wien, om tot de waarheid te geraken, met naauwkeurigheid en met omzigtigheid op elk getuigenis gelet wordt. Ik houd deze brochure voor eene niet onbelangrijke bijdrage ter waardering van den toestand der periodieke drukpers hier te lande en van het gebruik dat daarvan ook bij de verkiezingen tegen ons gemaakt is.

³ "Il vote pour ses élceteurs et il parle pour ses amis."

⁴ Ik dacht daarbij, aan hetgeen ik, toen de eerlijkheid van Ministers ter sprake gebracht werd, den 11 December 11. gezegd heb: "Door de fraaije wijs,

Doch ik bepaal mij bij den brief of het Manifest van 9 Mei 1.

Ik verlang ook hier te doen uitkomen dat het beklag vooral mijn weêrstand tegen de wet op het *Onderwijs* geldt.

Stel dit ééne punt ter zijde; dan heeft men over de felheid onzer oppositie niet te klagen gehad.

Niet bij gelegenheid der Oost-Indische muntplaatjes, toen het Ministerie, door een onverhoedsehen en fellen aanval van den heer Thorbecke, op een zeer teeder punt, in verlegenheid gebracht werd.

Niet toen bij de begrooting van Buitenlandsche zaken het *tafelgeld* schier tot *kabinets-quaestie* gemaakt was ².

Stel het ééne punt van het Onderwijs ter zijde; dan zal bezwaarlijk uit deze zitting schijn of schaduw van hetgeen men verwarring van Godsdienst en Politiek gelieft te noemen, worden ontleend.

In deze zitting over de beklagenswaardige verdeeldheden in de Hervormde Kerk geen woord.

In deze zitting over het partijdig weeren van uitstekende Godgeleerden geen woord.

Doch dit ééne punt, *het lager onderwijs in verband tot de Godsdienst*, heb ik, dit erken ik gaarne, in deze zitting telkens ter sprake gebracht.

---

waarop in Nederland de politieke aangelegenheden worden behandeld, hebben wij het zoo ver gebracht, dat de vreemdeling, indien hij de wederzijdsche aanklagen voor goede munt houdt, het besluit moet opmaken dat er hier, ook wanneer men allen te zamen neemt, geen enkel bekwaam, geen enkel eerlijk en braaf politiek man is. Ja, zoo ver heeft de kleingeestigheid onzer dagen het in de handhaving der eer van het vaderland gebracht."

¹ "La rélection de M. Groen van Prinsterer à La Haye n'est rien moins que certaine. Le chef du parti anti-révolutionnaire avait compris un instant sa double position à la Chambre. Appartenant à un parti qui ne rencontre pas de sympathie chez les électeurs de la résidence, M. Groen avait parfaitement senti qu'il ne devait son siège qu'à un simple effet du hasard. Mais l'anti-révolutionnaire a bientôt pris le dessus, et il a trop vite oublié que ses commettants ne lui auraient assurément pas accordé leurs suffrages, s'ils avaient pu eroire qu'il transformerait la tribune en chaire de vérité, remplacerait la politique par la religion, et prêcherait la discorde et l'intolérance religieuse aux enfans d'une même patrie."

"J'apprends, du reste, qu'il vient d'être éliminé dans deux réunions électorales par M. Gevers Deynoot. Le nouveau candidat est un homme de beaucoup de pratique et qui n'entravera pas la discussion par des excursions sur le terrain religieux. Vous savez suffisamment qu'il faudrait que la religion servit de piédestal à la politique pour que tous les vœux de M. Groen fussent comblés."

² "Ik heb," zeide ik, „het woord gevraagd, omdat door den loop der discussie de zaak veel breeder proportien heeft verkregen, en, terwijl ze, na de rede van den Minister van Buitenlandsche Zaken voorzeker geene *quaestie van portefeuille* was, na de rede van den Minister van Justitie bijkans als eene *kabinetsquaestie* kan worden beschouwd. De aanvraag van den Minister schijnt mij zeer billijk. Indien wij geenerlei representatie willen bij het hoofd van het departement, laat ons dan ook goed vinden dat op de vierde of vijfde verdieping van eene achterbuurt wone de vertegenwoordiger van het Rijk der Nederlanden te Londen of te Parijs."

Dit scheen mij levensvraag te zijn.

Daarom heb ik den 30. November gewezen op de onmisbaarheid van het Christelijk beginsel voor de openbare Volksschool.

Daarom heb ik, den 16. Februarij, de verzending van het Adres der predikanten aan *de Ministers van Eeredienst* begeerd.

Daarom heb ik den 13. Maart de poging ondersteund van den heer *Elout van Soeterwoude* om de verzoekschriften te verzenden naar de Commissie van Rapporteurs.

Daarom deed ik, den 28. April, het Voorstel tot een Algemeen Verslag.

Daarom verlangde ik, in verband met het veelbetekenend Voorloopig Verslag, de Natie gewaarschuwd te zien tegen het naderend gevaar.

Daarom wenschte ik te doen letten op het verband tusschen de uitkomst der verkiezingen en het lot van de wet.

Daarom nog den 30. April, toen de heer *van Hall*, wijzende op de onderwijs-wet, gewag maakte van leden "die, volgens hunne verklaring, niet anti-ministerieel zouden zijn, maar die toch zeer gaarne den Koning zijn vertrouwen zouden zien onttrekken aan een Ministerie dat voor die wet pal staat," gaf ik hem ten antwoord: "Éene verklaring wil ik geven; indien de hoofdgedachte blijft: *uit de openbare volksschool moet, naar den eisch eener ALGEMEENE opvoeding, het Christendom, als eenzijdig en sectarisch, worden geweerd*, dan ben ik, zoo het Ministerie voor de wet blijft *pal staan*, stellig *anti-ministerieel*."

In den gestadigen tegenstand *op dit éene punt* ligt de grond waarom van den kiezer de voltrekking van het doodvonnis tegen den lastigen opposant begeerd wordt.

Ik wensch *Christelijk Onderwijs*; dus werd ik van Volksvertegenwoordiger predikant¹.

Ik verzet mij tegen een openbaar schoolwezen waaruit voor den Christen al wat den Israëliet mishaaft, geweerd wordt. Dus spreek ik over de *Godsdienst* waar enkel *Staatkunde* te pas komt².

Ik verlang, indien op de gemengde school geen Christelijk gebed, geen Bijbel, geen Bijbelsche Geschiedenis, geen Volkshistorie, geduld wordt³, voor de Protestanten de mo-

¹ "Il transforme la tribune en chaire de vérité."

² "Il remplace la politique par la religion."

³ Zoo is het; zoo zal het zijn. Ik veroorloof mij de herlezing van het *Voorloopig Verslag* (waarin de heer *Thorbecke* telkens den heer *van Reenen* naar het spoor der logische ontwikkeling teruggedrijft) aan te bevelen aan allen die zich omtrent den aard der Volksschool die ons toegedacht wordt, naar mij voorkomt, tot dus ver illusie hebben gemaakt?

gelijkheid althans der *afzonderlijke* school. Dus ben ik het, die tweedragt en onverdraagzaamheid onder de zonen van hetzelfde Vaderland begeer¹. Dus ben ik het, die verwar- ring en oponthoud door uitweidingen op Godsdienstig terrein te weeg breng. Dus ben ik het die de Godsdienst mis- bruik als voetbank voor de Politiek².

Dus kiezers van 's Gravenhage! gelieft, vermits de meeste ook Protestantsche leden der Tweede Kamer zich volkomen vereenigen met de hoofdgedachte der wet, sommige Minis- ters van een zoo hardnekkigen Ultra-Protestant te ontslaan.

In gewone omstandigheden zou ik sympathizeren met dezen wensch.

Ik wist reeds dat het lot van een lid der Tweede Kamer niet in elk opzigt benijdenswaard is.

Ik heb het vooral ook in deze zitting geleerd.

Als ik de genoegelijkheid overdenk der dagen besteed aan de Begrooting, aan de Oost-Indische muntplaatjes, aan de Banken van Leening, aan de tucht op de koopvaardij-schepen en wat dies meer zij; vooral als ik mij afvraag welke de vrucht van de langdurigheid en omslag dezer beraadslagingen geweest is, dan zou ik, met het oog hierop, niet alleen on- gaarne zien dat mij wederom gelegenheid tot eene buitenland- sche reis, tot eenigen wetenschappelijken arbeid, vooral ook tot het dankbaar aanschouwen van den strijd mijner vrienden op parlementair terrein, verleend wierd.

Aan de *Wekker* die, zelfs na de lezing, zich nog voorstelt *dat men niet heeft kunnen bedoelen* wat echter zeer duidelijk gezegd wordt en het onvermij- delijke gevolg is van de stelling: "*in verband met algemeene opvoeding is ook het Christendom kerkelijk particularisme*:" hoofdgedachte der wet.

Aan D^o. *de Liefde* die van de onderstelling uitgaat dat geenerlei (ook niet een *rationalistisch* en *Deistisch* Christendom) in de Volksschool zal worden gebragt.

Aan den hoogleeraar *Hofstede de Groot*, volgens wien (in zijne aandoenlijke opgetogenheid over zoo voortreffelijke wet) het Ontwerp niet slechts het Chris- telijk beginsel niet van de school uitsluit, maar het daarentegen zelfs *beter handhaaft dan de wet van 1806 deed*.

Aan D^o. *Spijker*, die van de gemengde school schrijft: van Gods oppermag- tig en alomvattend bestaer van zijne werken, van zijne oordeelen, en ook zijne genade aan de kleinen kan gesproken, *Christus*, zijne geschiedenis, zijne krib en kruis en graf, zijne prediking en wonderdaden, zijne vernedering en heerlijkheid kunnen als voor de oogen geschilderd, de gelijkenissen van den Heer kunnen in hoofd en hart ingeprènt, de lessen des Évangélics kunnen voorgezegd en tot eenen godsdienstigen, Christelijken zin aangewend worden," enz. enz. enz.

Aan D^o. *van Koetsveld* die, in zijne voortreffelijke *Bede*, het Besluit van 2 Januarij 1842 noemt eene dier proeven van wetgeving, die men zich, in kalmer tijden levende, nauwelijks als mogelijk denken kan." Wat dunkt u, Wel- Eerw. Heer! van het Ontwerp van 1855, *toegelicht en geamendeerd overeen- komstig dit VOORLOOPIG VERSLAG!*

¹ "Il prêche la discorde et l'intolérance aux enfants d'une même patrie."

² "Il veut que la religion serve de piédestal à la politique."

Eigen genoeg is echter thans de vraag niet.

De triumpf der tegenpartij zou voor het Vaderland schadelijk zijn.

En waarom?

Omdat niets zoo zeer het doordrijven begunstigen zou van eene wet die tegen de hoogste belangen der Natie gerigt is.

Weer ons uit de Kamer;

Dan zal het gejuich der voorstanders van de wet worden gehoord.

Dan zal men in Couranten en ook in de Tweede Kamer uitzazuinen, wat menigeen nu zooveel mogelijk verzwijgt, dat wij ons met veeljarige volharding, dikwerf bijkans alleen, tegen de niet-Christelijke, de Godsdienstlooze school hebben verklaard;

Dan zal men tegenover de *verzoekschriften* de *verkiezingen* stellen;

Dan zal men beweren dat de uitoefening van het petitie-regt, gelogenstraft door de uitoefening van het kiesregt, geen betekenis of kracht heeft;

Dan zal men hooghartige minachting betoonen voor zoo-velen buiten den kring der kiesbevoegden, die toch ook weten wat het zegt kinderen lief te hebben en opvoeding te be-geeren overeenkomstig Gods Woord;

Dan zal men verklaren dat de bedachtzaamheid van den middenstand, kern der Natie, dat de wijsheid der kiezers de dwaasheid der Adressanten en de sluwheid van hun verleiders beschaamt;

Dan zal men de wet aannemen met gejubel en zich be-roemen dat het votum der Kamer weerklink is op de stem van het Nederlandsche Volk ¹.

Daarom wie *tegen* ons stemt, stemt *voor* de wet.

Wie zich van stemming onthoudt, blijft lijdelijk en on-zijdig, waar Christelijke volksopvoeding, waar de toekomst van Kerk en Vaderland op het spel is.

GROEN VAN PRINSTERER.

---

¹ Evenwel ten onregte. Om zoodanige gevolgtrekking te kunnen maken is er, bij de verkiezingen, te weinig algemeene belangstelling, te weinig politiek overleg. Bovendien in eene Volkszaak als de Volksschool, moet, in en buiten den kring der kiesbevoegden, op de Volksstem worden gelet.

* * De titel van N°. III is: *Is, in de Volksopvoeding, een Christendom waaraan de Israëliet niet te veel heeft, voor den Christen genoeg?*

AAN DE KIEZERS.

III.

29 MEI.

**Is, in de Volksofvoeding, een Christendom
waaraan de Israëliet niet te veel heeft,
voor den Christen genoeg?**

Niets is meer ter uwer inlichting geschikt dan het *Voorloopig Verslag* van de Tweede Kamer over de Onderwijs-wet.

Geen bestudering van tachtig folio-bladzijden verlang ik, maar overweging van hetgeen daarin voorkomt omtrent, gelijk men er leest, *de toelating* van het Christelijk beginsel;

Aandachtige overweging, in dit opzigt, van een Verslag waarbij de groote meerderheid (in weerspraak met de meerderheid derzelfde Kamer bij het Verslag van 1855, en in den geest meer van den vorigen dan van den tegenwoordigen Minister van Binnenlandsche Zaken) verwezenlijking verlangt, zonder uitzondering, zonder verzachting, van de hoofdgedachte der wet; namelijk deze: in verband met de eenheid der volksschool en met de *algemeenheid* der opvoeding welke dáár Grondwet en billijkheid voorschrijft, moet het Christendom als eenzijdig en sectarisch, ter zijde worden gesteld;

Van een Verslag waarin *de groote meerderheid* eene *Godsdienstlooze*, zoo niet *erger dan Godsdienstlooze*, Volksschool begeert.

Evenwel zij zelve ontkent dit;

Zij *verheft zich* tegen het verwijt ¹;

Zij vindt de benaming *ongepast* ².

Hetzelfde werd gezegd, toen ik in 1840 op de toegenomen onchristelijkheid van het onderwijs wees.

Hetzelfde, toen ik, den 24^{en} September 1851, verklaarde: "wij zijn in de rigting, die brengt tot hetgeen men gewoon-

¹ "Men verhief zich tegen de beschuldiging, als of zij die eene Volksschool in den geest der thans behandelde wet willen, godsdienstlooze scholen zouden voorstaan."

² "De beschuldiging is moeilijk vrij te pleiten van de zucht om door harde, maar niet minder ongepaste benamingen indruk te maken."

lijk noemt godsdienstlooze scholen, *des écoles athées.*” Ik herinner mij nog hoe daarop, tot mijne verbazing, door den heer *van Hoevell* gezegd werd: “Mijne Heeren! om u en mij nu te beschuldigen, dat gij godsdienstlooze scholen, des écoles athées wilt, omdat gij er het dogma uit verbant, om u en mij dus ingewikkeld te beschuldigen, dat wij godsdienstlooze atheïsten zijn — want ik kan geen voorstander van godsdienstlooze scholen wezen, of ik moet ook zelf een godsdienstlooze zijn, ik kan geene andere gevolgtrekking maken — ik geloof, Mijne Heeren, dat ik den geachten spreker geen onregt doe en de zaak niet te hard uitdruk, wanneer ik dit onder zijne overdrijvingen rangschik.”

Ik zou niet gaarne onbillijk en hard zijn. Doch het *Godsdienstlooze* der gemengde school, de *strekking naar Godsdienstloosheid*, volgt reeds *uit den aard der zaak*.

Ook in *de geschiedenis* der gemengde school hier te lande is zij onmiskkenbaar.

Eerst suprematie der Protestanten, daarna een Christendom, van de kern en kracht der Evangelie-waarheid beroofd, eindelijk ter zijdestelling van hetgeen met de Godsdienst in verband is ¹.

Zoo *was* het welligt, zegt men, maar nu, o neen, nu zal de Volksschool *Godsdienstig*, zal ze ook, twijfel er niet aan, *Christelijk* zijn.

Aangenaam is het die bedoeling te vernemen; maar vergun het onderzoek of gij in hetgeen ge bedoelt geslaagd zijt; of liever vergun de preliminaire vraag *welke* Godsdienst en *welk* Christendom door u bedoeld wordt?

Laat mij het antwoord ontleenen uit de meest authentieke bron; *uit het Voorloopig Verslag*.

Laat mij zien wat de groote meerderheid begeert.
Zij houdt zich aan *de hoofdgedachte* der wet;

---

¹ “Vereenig Gezindheden, niet bijv. Hervormden en Lutherschen, die zich omtrent de opvoeding kunnen verstaan; maar vereenig tegen wil en dank Gezindheden, zoo als Roomschen en Protestanten, wier zienswijze ook in het Schoolonderwijs uiteenloopt; vereenig alle Gezindheden, in het belang der Nationale eenheid, op de School, en er gebeurt, ondanks verordeningen en behoedmiddelen, van drieën één. Het Godsdienstig onderwijs wordt; of ondergeschikt aan den invloed eener overmagtige Gezindheid; of tot algemeenheden, welke met het geloof van geene der Gezindheden bestaanbaar zijn, gereduceerd, of eindelijk wordt het Godsdienstig onderwijs, als telkens aanstootelijk voor den een of voor den ander, geheel ter zijde gesteld. Maar dan geeft men weder, om aan niet ééne gezindheid aanstoot te geven, aanstoot aan allen: want allen achten de Godsdienst onontbeerlijk ook als levensadem der School, en het is dus volkomen hetzelfde als of men, om hen die *verschillend* voedsel begeeren, door de meest naauwgezette onpartijdigheid te vrede te stellen, aan allen evenzeer *elk* voedsel onthield.” *Aan G. Graaf SCHIMMELPENNINCK.*

Zij verlangt dat elke gezindheid tegen kwetsing vrijge-
waard zij;

Zij geeft eene *verklaring* omtrent de Christelijkheid der
Volksschool;

Zij levert in bijzonderheden een opgaaf van hetgeen dien
ten gevolge of ongeoorloofd, of vergund is.

Op vierderlei wijs kunnen we dus nagaan wat, in den
zin der groote meerderheid, eene *Godsdienstige* en *Christelijke*
Volksschool beteekent.

a. "Zij vereenigt zich" ik houd mij liefst aan de eigen
woorden, "volkomen met het stelsel der wet, die blijkbaar
van het behoud eener gemengde, voor allen toegankelijke
Volksschool uitgaat."

De hoofdgedachte is eenheid der volksschool, als waar-
borg van volkseenheid; het onvermijdelijk gevolg is dat,
in verband met gelijkheid van regten voor elke gezindheid,
geenerlei voorrang van het Christendom te pas komt.

De Minister van Binnenlandsche zaken heeft dit ten over-
vloede in November 1853 verklaard.

Ik had onze wenschen, in verband met het regt èn van
de gezindheden èn van eene Christelijke Natie kenbaar ge-
maakt.¹

De Minister heeft toen het *algemeene standpunt* der rege-
ring tegenover het verlangen naar *Christelijke opvoeding*
gesteld.²

Twee jaren later heeft hij er bijgevoegd: "Volgens de
grondwet is de Natie *staatsrechtelijk niet uitsluitend eene*
Christelijke Natie."

---

¹ "Ten aanzien van het openbaar onderwijs, zou reeds veel zijn gewonnen,
indien het Gouvernement aan de splitsing der gemengde scholen, waar zij mo-
gelijk is, bevorderlijk was. Dan zouden ook de volgende *hoofddlijnen* aaneeme-
lijk zijn. Vooreerst, dat voor *opvoeding* worde gezorgd. Geene scheuring
van onderwijs en opvoeding. Ten andere, dat de opvoeding *Christelijk* zij.
Ten derde, dat de Christelijke gehalte niet aan het wisselvallig oordeel van een
ministerie of van de burgerlijke autoriteiten, maar aan den aard en de behoefte
der Christelijke gezindheden ter toetse worde gebragt; eindelijk, dat men
dwang vermijde en er zooveel mogelijk aan de vrije ontwikkeling der natie
overgelaten zij."

² "In abstracto beschouwd, geloof ik dat geene scheiding tussehen opvoe-
ding en onderwijs moet gemaakt worden; maar het is eene andere vraag of,
van *haar* standpunt, de Regering voor zoodanige *CHRISTELIJKE OPVOEDING*
kan en moet zorgen bij de wet. Ik weet zelfs niet of in het algemeen zooda-
nige staatszorg voor de opvoeding wel zou worden gewenscht."

"Ik geloof dat het tot stand komen eener wet op het onderwijs eerst dan
mogelijk zal zijn, wanneer bij het beoordeelen der voorgedragen bepalingen
steeds voor oogen wordt gehouden het *ALGEMEEN STANDPUNT* waarop de Re-
gering geplaatst is, en waarvan zij niet mag afwijken bij het behandelen van
dit belangrijk onderwerp."

Ik vraag nu niet; of, zoo dit beweren juist ware, op dit punt de Grondwet zou moeten worden herzien. Ik vraag slechts: wat volgt hieruit voor de mogelijkheid eener Christelijke volksschool?

Het Christelijk beginsel verbreekt de eenheid van het staatsregtelijk geheel.

Het is, aan het systeem van *algemeene* opvoeding ter toetse gebracht, eenzijdig, exclusief, sectarisch, een *bepaald kerkelijk leerbegrip* hetwelk, als wederregtelijk en *anti-nationaal*, op de gemengde *nationale* school niet mag worden geduld.

b. Het tweede oogpunt waaruit de soort van Christelijkheid eener algemeene volksschool duidelijk gemaakt wordt, ligt in de voorwaarde zonder welke het zamenzijn ondragelijk wordt. De groote meerderheid wenscht de meest naauwgezette handhaving van het gebod aan den onderwijzer om zich te onthouden "van al hetgeen met den eerbied aan de godsdienstige begrippen van anderen verschuldigd, strijdig is."

Natuurlijk; dit is een voorschrift der Grondwet niet alleen, maar van billijkheid en regt.

Breng dit voorschrift, waar Protestant en Roomsch-Catholiek, waar Christen en Jood te zamen zijn, in praktijk,

En zie dan wat ge van de Godsdienst, te midden der wederkeerige eischen van onderlinge ligtgeraaktheid, behoudt.

c. Ik wees, ten derde, op hetgeen de groote meerderheid zelve omtrent het Godsdienstige en Christelijke ook van haar volksschool *verklaart*. Zie hier de geruststellende verzekering.

"Godsdienstloos is de openbare school in Nederland nooit geweest en zal zij ook in de toekomst niet zijn, althans wanneer men door godsdienst nog iets anders verstaat dan de leerbegrippen van een bepaald kerkgenootschap. In eene maatschappij als de onze, welke beschaving van het Christendom is uitgegaan en die geheel van Christelijke beginselen doortrokken is, kan het lager onderwijs niet anders dan Christelijk zijn."

Verneem dit, o Nederland! en wees niet langer, van wege de overdreven voorstellingen en ongepaste benamingen mijner bedilzieke bekrompenheid, bezorgd.

Verneem ten overvloede wat *de Amsterdamsche Courant* over die periode van het Voorloopig Verslag schrijft.

Zij is er van opgetogen, en geen wonder inderdaad dat zij hooge ingenomenheid over zoo fraaije regels aan den dag legt.

Immers het is bekend welke liefelijke vertoogen zij in

1854¹ over de Christelijkheid eener voor alle gezindheden toegankelijke school gaf².

Luister toch naar hetgeen de groote meerderheid der Tweede Kamer u verklaart en verzekert: “Het lager onderwijs *kan* niet anders dan Christelijk zijn.” Wat wil men meer dan eene zoo cordate en hoogsteenvoudige wederlegging van elk ongunstig vermoeden omtrent de onchristelijkheid der algemeene volksschool? vooral daar men bij Art. 21 ook nog dit leest: “de groote meerderheid *hield vast* aan het beginsel dat het onderwijs kon en moest doortrokken zijn van den geest des Christendoms.”

Ook hierdoor wordt de vreugde bevestigd. Veel was de hulde aan het beginsel; de betuiging van vasthoudendheid er aan geeft dubbelen grond van onbezorgdheid.

Ik heb slechts ééne bedenking.

Op de voortreffelijke regels in *de Amsterdamsche Courant* aangehaald, volgt onmiddellijk eene zinsnede,

Die zij weglaat, welligt omdat de zinsnede niets ter beoordeeling van de zaak doet:

Die ik aanwijs, omdat ze, mijns inziens, het verschil beslist omtrent het al dan niet *Christelijke* van die volksschool welke de groote meerderheid ons toegedacht heeft.

Het onderwijs *kan* niet anders dan Christelijk zijn.

Wel zoo, dit verheugt me.

Doch wat volgt er? “*Dat onderwijs behoeft daarom geene ergernis voor de Israëlieten te zijn.*”

Dit verontrust me.

Dit reken ik een onwederlegbaar bewijs dat het Christendom, hetwelk men ons voorhoudt, *niet echt is*.

Ik beroep mij op *het Nederlandsche Volk*.

Doch, zegt men, de onkundige menigte behoort niet te worden geraadpleegd omtrent datgene waarover, zelfs aan geleerden en staatslieden, het oordeel moeilijk valt.

---

¹ “Homogeen met *de Tijdgenoot*, waarin tegen Prof. *Hofstede de Groot* vereeniging van Christenen en Joden als waarborg van deugdelijke Volksoopvoeding begeerd werd.

² “*De Amsterdamsche Courant* is reeds bij voorraad opgetogen over de *Christelijkheid* der volksschool: gelijk ze nu èn voor de Joden, èn voor *allerlei* gezindheid, doeltreffend ter Godsdienstige volksoopvoeding zijn zal.”

“Daar zal niet ontbreken, schrijft ze: *Godsdienstige vermaning, Godsdienstige opmerking*, ja wat meer is, *Godsdienstige heerwijzing naar het Godsdienstig onderwijs van de Kerk.*”

“Dit zal nu eerst zijn de eeh *Nationale Nederlandsche school.*”

“Het *Christelijk element* zal van de school niet worden verwijderd.”

“Het nationale volksonderwijs (dit is de slotsom der beschouwing van *de Amsterdamsche Courant*) zal door een *opgewekten, vrijen, Christelijken geest* worden bezielde.” — *De Nederlander*.

Zeer wel; mits men niet te zeer toegeve aan de tegenwoordige usantie, volgens welke er in Nederland weldra zijn zal, een *Staat* waarin *de Natie* en (voor de Hervormden althans) eene *Kerk* waarin de *Gemeente* geen stem heeft.

Zeer wel; mits men niet vergete dat het oordeel ook van minvermogenden dikwerf, waar de belangen van Kerk en School op het spel zijn, bij uitnemendheid juist is.

Zeer wel; mits aan den meest eenvoudigen Nederlander en Christen nu en dan het medespreken vergund zij;

Namelijk, wanneer de dierbaarste belangen van Vader en Moeder bedreigd worden met eene redenering, waarvan de ongerijmdheid aan iedereen in het oog valt.

Neen, zoo onkundig is althans in Nederland de volksmenigte, zelfs na den jammerlijken invloed der gemengde Volksschool nog niet, om, in de verzekering te berusten dat, wanneer in de school niets dat den Israeliet aanstootelijk is, geduld wordt, *de Christen aan eene op dien voet Christelijke volksschool genoeg heeft!*¹

Thans zou ik, ten laatste, moeten aantoonen hoe in bijzonderheden, volgens den inhoud zelven van het Voorloopig Verslag, uit de Christelijke school *al wat Christelijk is, wegvalt.*

Voor ditmaal genoeg.

Genoeg; want eigenlijk wordt, na deze karakteristiek der aanstaande Volksschool (der *Christelijke* en *Nationale* Volksschool) al hetgeen ik er zou kunnen bijvoegen overtollig.

Liever geen *Christendom*, dan een waarop het merk van *Israelitische* goedkeuring gedrukt is.

Liever eene *godsdienslooze* dan eene gelijkelijk voor elke Gezindheid godsdiensstige, dat is, voor elke Gezindheid vijandige en verderfelijke school.

---

¹ "Ik wijs op *de Natie in haar geheel, vooral op de minvermogene standen.* Vooral op deze; want deze vooral hebben behoefte aan de Christelijke volksschool. Voor de aanzienlijken is, wanneer de openbare school hun niet bevalt, het bijzonder, het huisselijk onderwijs daar; het meerendeel van de minvermogene heeft geene keus. Ik voeg er bij: het is dikwerf daár, in die standen, dat omtrent vraagstukken van dezen aard het meest onbevangen, het meest juiste oordeel moet worden gezocht. Wij, in de hoogere en aanzienlijke klassen der maatschappij, wij, zelfs in eene achtbare vergadering gelijk deze, in de hoogste vergadering des Lands, zijn in menig opzigt ondergeschikt aan den invloed, ook van eene valsehe wetenschap, van politieke berekening, ja zelfs van eene verslappening en toegeeflijkheid, waardoor in onze beschouwing de zuiverheid der omtrekken gevaar loopt en de wezenlijke stand der zaken wel eens door een nevel omhuld wordt. Bij het volk daarentegen, ook bij ambachtsman en daglooner, is dikwerf het oordeel zeer juist omtrent vragen welke met hart en geweten, met geloof en Christelijke pligtbetrachting in verband staan." *Over het verband van de Openbare Volksschool en de Godsdiensst.*

Ei, ziet nu eens, het harde woord, de ongepaste titel, gebezigd, zoo het heet, om indruk te maken, is dus veel eer de kenmerkende benaming van hetgeen, vergelijkenderwijze met het stelsel der groote meerderheid van de Tweede Kamer, door Roomschegezinden, Protestanten, Israëlieten, voor zoo ver ze aan eigen geloof gehecht zijn, begeerd wordt.

Allen zijn even afkeerig van die *algemeene* Godsdienst.

Die gemeenschappelijke weerzin was meermalen sedert 1806 blijkbaar, en reeds in de Nationale Vergadering, ten jare 1796, werd, bij de raadpleging over het onderwijs, de reden van dezen weerzin opgegeven en tevens de loop der zaak, gelijk wij dien ook nu weder aanschouwen, voorspeld.

“Ten gevolge,” zeide een scherpzinnig en godvrezend redeenaar, “der uitsluiting van dogmatieke begrippen, zal men den grondslag der zedekunde uit de *natuurlijke* Godsdienst ontleenen; de verpligting tot deugd en goede zeden, uit kracht der *geopenbaarde*, uit het oog verliezen, en bij het *voorregt* aan zoodanige verkondiging verleend, een *heerschende Godsdienst* weder invoeren; buiten de bevoegdheid van een Gouvernement dat niet gemagtigd is de hand aan de Godsdienst te slaan, veel min de Openbaring te ondermijnen.”

“Alle Christelijke Kerkgenootschappen,” voegde hij er bij, “hebben er hetzelfde belang bij, dat men eene heerschende Kerk afschaffende, daaraan niet in de plaats stelle een heerschend stelsel van de natuurlijke Godsdienst, of van eene zedeleer zonder Godsdienstige beginselen, en daar zou het op uitloopen. — Het Staatsbestuur moet niet alle leerstelsels gelijk stellen en dan decreten maken wegens een algemeene Godsdienst.”

Tegenover zoodanig koud en dor Deïsme roepen ook wij de bescherming der Grondwet in.

Tegenover die leer, welke lijnregt tegen de geopenbaarde Godsdienst gekant is, zeggen ook wij met de Roomsche-Catholijken, hebben ook wij met hen, in 1840 en reeds vroeger, gezegd: “Men moest in scholen van verschillende gezindheden *alle behandeling van Godsdienstige onderwerpen verbieden.*”

Liever geen voedsel dan vergif ¹.

---

¹ Misschien word ik hier weder van overdrijving en van de zucht om door sehrikverwekkende woorden indruk te maken, verdacht. Welnu, men leze deze regels in het adres van den heer VAN BEECK CALKOEN, c. s.: „Het overgrootste deel der Natie heeft eenen afkeer van het stelsel dezer Wet, hetwelk inderdaad op een dor wijsgeerig Deïsme, op eene koude van God verwijderende zedekunde, gebouwd is. Onze innigste overtuiging is, dat dit Deïsme geen godsdienst is, en dat het althans voor het Nederlandsche volk zelfs geen flauw surrogaat voor godsdienst wezen kan. Wij voorzien dus dat de regering door het uitsluiten (voor zooveel immers de Wet het zal vermogen) van het Chris-

Evenwel op den duur is voedsel ter levensverlenging onmisbaar.

Welnu, berust gij in de zinsnede “het Onderwijs wordt dienstbaar gemaakt aan de bevordering van zedelijkheid en Godsdienst?”

Welnu! zoudt gij in de inlassching van het woord *Christelijk* berusten? Het woord *Christelijk* — we hebben dit sedert 1806 proefondervindelijk geleerd — belet niet de ontwikkeling van een beginsel, hetwelk, om op de school de *eenheid* te behouden, het *ééne noodige* verdrijft ¹.

Kiezers! Nederlanders, die in de volksschool geen verloocheining van den Zaligmaker en geen afkondiging van een Godsdienst begeert welke in de H. Schrift een *zonder God zijn* genoemd wordt, dit slechts verlang ik dat gij uwe stem met bewustheid van beteekenis haar geeft. Den 10^{den} Junij wordt gij geroepen om u te verklaren voor of tegen de leer van de groote meerderheid der Tweede Kamer, dat, in de volksofvoeding, *een Christendom: waaraan de Israëliet niet te veel heeft,*² *voor den Christen genoeg is.*

GE. V. FR.

---

tendom uit de school, voor onze natie eene periode van ongodsdienstigheid en verwildering zoude voorbereiden, waarvan de ontbinding der maatschappelijke orde het gevolg zal zijn.” — Lees daarbij de namen der Adressanten in de *Tweede Kamer en de Verzoekschriften of de beraadslaging van 28 April 1856 met bijlagen en aanteekeningen toegelicht*, aant. 3.

¹ Ook de *Wekker* van 22 Mei 1856, smartelijk getroffen door het Voorlooppig Verslag, vraagt enkel *het woord*. Den 22 Sept. 1853 vroeg hij *de zaak*, in deze merkwaardige regels: „Zal de nieuwe regeling, die wij zoo verlangend te gemoet zien, om een einde te maken aan den weifelenden en daarom zinkenden toestand van schoolwezen en onderwijs, het Christelijk element buiten hare voorschriften laten? Dit zouden wij als een onherstelbaren slag van het openbaar onderwijs achten. Openbare gezindtescholen dus? Eene onmogelijkheid. *Afzondering naar de twee groote afdeelingen der Christenen onder ons? Hoe behagelijk voorgesteld, hoezeer daartoe gedrongen door de spanning tusschen deze afdeelingen, durven wij die afzondering niet onbepaald voorstaan en toch, wij bekennen het ronduit, zij schijnt ons het eenige middel, hoe egoïstisch het ons als Protestanten voorkomt, om de Christelijke schoolopvoeding te redden.*”

² De Israëliet die Israëliet is, heeft er te veel aan.

* * De titel van N°. IV is: *Waarop komt voor de Openbare Volksschool ons verlangen neêr?*

SNELPERSDRUK VAN KEMINK EN ZOON TE UTRECHT.

Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.

AAN DE KIEZERS.

IV.

2 JUNIJ.

De oppositie regerende partij.

¹ Fier was het woord, ten vorigen jare, van den heer Thorbecke, na de aanneming der wet op het *Gemaal: de Oppositie is geworden regerende partij*.

En toch niet te fier. Neen; het was de zamentrekking in één puntig gezegde van hetgeen omtrent den financiëlen maatregel geschied was.

Mij vooral zou het niet voegen dit te ontkennen, daar ik, zes maanden vroeger, niet als triumfkreet, maar als waarschuwing, hetzelfde over de verhouding van Ministerie en Oppositie in de volgende karakterschets gezegd had.

Een Ministerie hetgeen, ook en vooral door medewerking onzer vrienden, althans onder den invloed van onze beginselen gekomen aan het bewind, zijn historischen oorsprong bijkans als ware het een schandvlek, verloochent; onze beginselen te keer gaat, onze regten miskent, op onze belangen, alleen ter tegenwerking acht geeft; een Ministerie dat, door de politiek van *appaisement*, met de wet op de Kerkgenootschappen als gedenkteeken, ware en duurzame bevrediging, op Christelijk-historischen grondslag belet heeft; een Ministerie waardoor, èn het oogenblik ter toepassing eener *nationale* Staatskunde verzuimd, èn de parlementaire meerderheid, onder den indruk van omstandigheden en programmabeloften verkregen, verspeeld is; een Ministerie hetgeen, onder de leus eener *tegenovergestelde* rigting, onmiddellijk in het *spoor*, en thans, onder den schijn van een vrij en krachtig initiatief, bijkans aan den *leidband* van het vorig Kabinet geraakt is.²

Aan den *leidband*. Die den leidband vasthoudt, is *regerende partij*.

Daarom vooral heb ik mij drie maanden achtereen, schier

¹ Het zal naauwelijks noodig zijn, waar ik *het Ministerie* meen te moeten bestrijden, te herinneren aan de beteekenis welke, in dit verband, de uitdrukking heeft. Ook in de Tweede Kamer zeide ik: "de aanval is gericht tegen *la pensée politique du cabinet*, die in den Minister van Buitenlandsche Zaken haar voornamen, haar nitstekenden vertegenwoordiger en woordvoerder heeft."

² *De Nederlander* van 13 Januarij 1855.

dag aan dag, in *de Nederlander* tegen de voordragt op het Gemaal verzet.

Wel heb ik gevreesd (en ik ben nog niet van het tegen-deel overtuigd) dat door het onvoorzigtig afschaffen van belasting, tijdelijke, schijnbare tegemoetkoming verleend werd, *die naderhand aan het volk duur zou komen te staan.*

Doch vooral kwam ik op tegen het ontwerp, als een *zwichten voor de oppositie* ter zake van *ministerieel zelfbehoud.*

Als een *zwichten*, hetgeen, naar mij voorkwam, met het regt en de waardigheid der kroon strijdt.

Was de maatregel verderfelijk, dan is de levensverlenging met een jaarlijks bedrag van eenige millioenen duur betaald.

Was de maatregel (zoo als, met het oog op de gemeentelijke belastingen en op de vooruitzichten van den middenstand, niet uitgemaakt schijnt) voor het Vaderland een zegen, ook dan moest niet *deze* Regering een *werk* verrigten, waardoor zij, *werktuig der wederpartij* werd; zoodat *Thorbecke*, op parlementair terrein doorgaans bescheiden, behoedzaam, zonder vrees voor tegenspraak, kon te kennen geven: *de Oppositie is regerende partij.*

Doch het veelbeduidende woord moet niet binnen de beschouwing der wet op het Gemaal worden beperkt.

Daarin ligt veeleer het *signalement* van dit Ministerie.

Daarom acht ik ook thans de volgende opgaaf van hoofdtrekken niet onjuist.

Een Ministerie dat de *vrijzinnig-ultramontaansche* samenwerking zou stuiten en waaraan deze veeleer, een wederom gebaanden weg en krachtverdubbeling dank weet;

Een Ministerie dat, ter verdediging van het *Koningschap* opgetreden, leiding en overwigt der Kroon aan eenen in de Tweede Kamer overmagtigen aanhang prijs geeft;

Een Ministerie dat, bovenal *anti-Thorbeckiaansch* welligt, den schranderen en stoutmoedigen leider der Oppositie tot hoofd eener over het Ministerie en over de Kroon *regerende partij* vormt.

Zoo schreef ik in Junij 1855.

Zoo schrijf ik, met nog meer vastheid van overtuiging, in Junij 1856.

Immers hetgeen wij in de vorige zitting ten aanzien van het finantiële gezien hebben, is, met betrekking tot de hogere Volksbelangen, in deze zitting blijkbaar.

Ook van de wet op het *lager onderwijs* geldt: *de Oppositie wordt regerende partij.*

De Minister *doet en zal doen* wat de heer *Thorbecke* voorschrijft.

In *beginsel* is er geen verschil. Het *beginsel* ook van

dezen Minister (tegenstelling van het *algemeene* standpunt en het *Christelijk* beginsel) leidt naar de Godsdienstlooze school, leidt naar het louter burgerlijk maatschappelijk onderrigt, waarbij geene Godsdienst geduld en althans het Christendom geweerd wordt.

Daarom zeide ik den 30ⁿ November: “Valt er op dit beginsel niet terstond een politieke lichtstraal? Moet niet iedereen erkennen, dat dit systema is het *systema van het vorige Kabinet?* Men heeft mij nog onlangs, niet verweten, maar herinnerd, dat ik menigwerf tegen den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken het woord heb opgenomen; liep niet grootendeels de strijd over dit beginsel?”

Het verschil der twee Ministers ligt niet in het beginsel, maar in de *toepassing*.

Deze Minister zou gaarne ter halver wege blijven staan.

Hij zou gaarne in de toepassing zacht en inconsequent zijn.

Hij zou, ook voor ons, willen doen wat met de hoofdgedachte van het systema in strijd is.

Hij zou *willen* doen; maar wat *doet* hij?

Hij *doet en zal doen* wat de oppositie voorschrijft.

Hij *doet* het.

In het vorig ontwerp lag althans, bij het zwichten voor den eisch der Roomsche Catholyken, de kiem eener tegemoetkoming aan de Protestantsche bevolking. Welnu! De groote meerderheid sprak het *veto* uit, en de Minister heeft het vonnis, door de weglating van het alinea, ten uitvoer gelegd.

De Minister doet en *zal doen* wat de oppositie voorschrijft.

De Minister zou ook nu gaarne én door de wet zelve én door de Memorie van Toelichting, bij vasthouding aan het beginsel, palliatieven in de toepassing hebben gebracht.

De mogelijkheid van afzonderlijke scholen zou, volgens de Memorie, ook na het wegvallen der alinea, blijven bestaan;

De eerbiediging van Godsdienstige begrippen werd in Art. 21 tot de Gezindheden waartoe *de schoolgaande kinderen* behooren beperkt;

Het openbaar schoolwezen zou, waar van *voldoend* onderwijs spraak is, eenigermate als *subsiliair* van het bijzonder onderwijs worden beschouwd.

Zelfs de mogelijkheid der inlassching van het woord, zegge het woord *Christelijk*, was bij de aandachtige lezing der Memorie van Toelichting als verrassend toevoegsel straks in de Memorie van Antwoord, geenszins ondenkbaar.

Doch lees nu het *Voorloopig Verslag*.

Het is, ook op dit punt, meesterlijk gesteld.

Men prijst den Minister om het beginsel; men wijst hem beleefdelyk te regt naar het spoor der logische toepassing.

Is het twijfelachtig wat de Minister *doen zal*?

Wat *kan* hij doen?

Namens *de groote meerderheid* wordt telkens gezegd wat hij te doen heeft.

En zou het twijfelachtig zijn wie *de leidsman* is, door wien de meerderheid, die ten vorigen jare voor het Christelijk beginsel opkwam, op een geheel ander standpunt overgebracht werd?

En, zoo nu de Minister, door het afsnijden van elke uitvlugt en verzachting, toegeeft, zal het twijfelachtig zijn wie *den leidband* vast houdt?

Kan de Minister, die reeds vroeger toegaf, thans aan de verklaring van zijn ambtgenoot voor Buitenlandsche Zaken getrouw zijn?

Kan hij *pal staan*?

Neen!

Om de zeer eenvoudige reden dat het Ministerie, enkel door zich naar den eisch der meerderheid te voegen, telkens de meerderheid heeft.

Kan het Ministerie, om pal te staan, in een vlaag van stoutmoedigheid, de kamer ontbinden?

Neen!

Omdat het, door een spelen met beginsels het steunpunt in de Natie verspeeld en het spel der tegenpartij gespeeld heeft.

De heer *van Hall* kan, bij de verkiezingen van 1856, met eene Belgische Courant voortzetten wat, bij de verkiezingen van 1854, *de Amsterdamsche Courant* (toen de heeren *Dullert* en *van Zuylen van Nyevelt* in de Kamer gebracht werden) begon.

Hij kan uit de Kamer weeren degenen wien het, van 1849 tot 1853, in den strijd tegen *Thorbecke*, niet om verandering van *persoon*, maar om bestrijding van *beginselen* te doen was.

En, wat meer is, hij kan, ook hierdoor, het oogenblik verhaasten waarop de juistheid van dit grafschrift zal worden erkend:

Een Ministerie *van Hall* waaraan *Thorbecke* de wet gaf, was de meest geschikte voorbereiding van een Ministerie waarin *Thorbecke* zelf Regent werd.

GR. V. PR.

ERRATA.

- II. p. 7, reg. 21 v. b. *staat*: hierop, niet alleen, *lees*: hierop alleen, niet.
III. p. 8, reg. 15 v. b. *staat*: beteekenis haar, *lees*: haar beteekenis.
-

SNELFERSDRUK VAN KEMINK EN ZOON TE UTRECHT.

Prijs 2½ Cents, de 100 f 1,50

AAN DE KIEZERS.

V.

Wat wilt ge liever: de godsdienstlooze of de afzonderlijke school?

3 JUNIJ.

Bij den voorbeeldeloozen ijver die dezer dagen om mijne vrienden en vooral ook om mij uit de Tweede Kamer te bannen aan den dag gelegd wordt, is de opmerking niet overtollig dat in ééne, naar mij toeschijnt, geenszins afkeurenswaardige stelling is begrepen al hetgeen wij, omtrent het openbaar schoolwezen, verlangen.

Namelijk in deze:

Indien de *Roomschgezinde* vergt dat de gemengde school *Godsdienstloos* zij,

Indien, op de *gemengde* school, aan dit verlangen moet worden voldaan,

Dan moet er ook, door de *afzonderlijke* school, op het regt, het belang, de behoefte, den plicht, der *Protestantsche* bevolking worden gelet.

Indien de Roomschgezinde vergt dat de gemengde school *Godsdienstloos* zij.

Zou dit twijfelachtig zijn?

Ik spreek van den Roomsch-Catholijk die aan het geloof en het gezag der Kerk gehecht is. Dezen noem ik, niet dweeper, *Jezuit* of *zeloot*, dezen en dezen alleen noem ik, waar van regt der Gezindheid spraak is, Roomsch-Catholijk. Omdat bij vele Protestanten zelfs het begrip van Kerk verloren is geraakt, mogen wij niet vergeten dat bij den Roomsch-Catholijk aanhankelijkheid is aan hetgeen de Kerk voorschrijft; al is het eene, naar ons inzien, overdreven aanhankelijkheid, waarbij de algenoegzaamheid van Gods Woord en de belofte des H. Geestes op den achtergrond raakt.

Zoo wij het vergeten, het zal ons spoedig, waar het noodig mogt zijn, door het optreden van de kerkvoogden, van de nieuwe Bisschoppen, worden herinnerd.

De Roomsche kerk is *in beginsel* tegen de gemengde school;

Zij kan er zich aan onderwerpen, alleen als aan een *noodzakelijk kwaad*;

Alleen op voorwaarde dat al wat voor haar geloof gevaarlijk zou kunnen zijn, ter zijde worde gesteld.

Geen *Bijbel*¹,

¹ De heer BROERE schrijft: "Ieder weet dat het verschil tusschen Protestan-

Geen *Bijbelsche Geschiedenis*¹,

Geen *Volkshistorie*, kortom

Geen behandeling van enig onderwerp dat met de Godsdienst in verband is².

De Roomsch-Catholijk verlangt dat de gemengde school — is ze niet te vermijden — Godsdienstloos, eene louter burgerlijk maatschappelijke inrigting van onderwijs zij.

En nu de andere onderstelling: “*Indien* op de gemengde school aan dit verlangen moet worden voldaan”; is die meer dan de eerste twijfelachtig?

Wel neen! want het voldoen aan dit verlangen is *grondwettig*, is *billijk*, is *onvermijdelijk*.

Het is *grondwettig*. Op eene gemengde instelling moet er waarborg zijn ook tegen protestantsch of vrijzinnig proseytisme, ook tegen protestantsche of vrijzinnige suprematie.

Het is *billijk*. Dit gevoel van billijkheid heeft mij steeds doen afkeuren den toeleg van hen door wie de gemengde school, wegens zijdelingschen invloed op Roomsch-Catholijke kinderen, gewaardeerd werd. Reeds in 1840 heb ik herinnerd dat men de zaak van het Evangelie door halve en onopregte maatregelen benadeelt en onteert, en dat er, in

---

ten en Katholijken ten opzigte van de *zekerheid* der geloofswaarheid, voornamelijk hierin gelegen is, dat de eersten hunne individuele rede of inspraak over het van God geopenbaarde laten oordeelen, en de laatsten de kerk (dat is het gezag hebbende deel hunner godsdienstige maatschappij) nadat dezelve hun eenmaal bewezen is, voor onfeilbare meesteres in de uitlegging dier goddelijke waarheid erkennen; om welke redenen het voor Protestanten een godsdienstpligt is, den Bijbel te lezen, en zulks aan de katholijken, zoo zij of ongeleerd zijn, of geen verlof hen uitzondert, in tegendeel verboden wordt.”

“Men ziet hieruit welk een teeder punt het lezen van den Bijbel op de scholen uitmaakt: voor kinderen van Protestanten, wier godsverering hoofdzakelijk in de opwekking des geloofs bestaat, is het eene daad van eeredienst; voor kinderen van katholijken, wijl het hunne bevassing te boven gaat, integendeel eene ongeoorloofde daad, en als het met Protestanten gezamenlijk geschiedt, eene ingewikkelde verloocheining hunner godsdienstige beginselen.”

¹ Eerst hebben de pastoors zich aan de Gemeentebesturen, daarna de Aarts-priesters aan de Provinciale Staten gewend met verzoek dat alle zoodanig onderwijs van de lagere school waar kinderen van verschillende Gezindheden onderwezen worden, geweerd mogt worden.

² “Het behoort tot de grondwet der Katholieke gezindheid, dat alle *godsdienstig* onderwijs leerstellig en ZEDEKUNDIG, uitga van het in haren boezem aanwezig gezag, en vervolgens ook door dit gezag bewaakt worde. Ten gevolge daarvan is het door dit gezag aan alle Katholijken verboden, *zonder verlof*, boeken van godsdienstigen inhoud te lezen, die door *andersdenkenden geschreven zijn*. De Katholieke gezindheid, als grondwettige aanspraak op bestaan en bescherming, de Katholijken, als insgelijks grondwettige aanspraak hebbende op de vrijheid hunner godsdienstige begrippen, mogen verwaebten, dat het eenig lager onderwijs in het Rijk aanwezig en onder het uitsluitend beheer van het burgerlijk gezag geplaatst, deze grondwet der gezindheid, dezen gewetenspligt niet kwetsen zal.” *Adres van den Aartspriester van Gelderland in 1844 aan de Provinciale Staten.* — “In gemengde scholen moest men alle behandeling van Godsdienstige onderwerpen verbieden.” BROERE.

geenerlei opzigt, zegen op slinksche streken, van welken aard ook, kan worden verwacht.

Het voldoen aan het verlangen van den Roomsch-Catholijk naar eene *neutrale*, dat is, *Godsdienstlooze* school is *onvermijdelijk*.

Leer het uit de geschiedenis van het *Schoolwezen* en van de *Welgeving* overal; leer het althaus uit die van uw eigen Land.

Uit de geschiedenis van het *Schoolwezen*.

Men heeft de gemengde school

geprotestantizeerd,

geliberalizeerd,

geneutralizeerd.

Geprotestantizeerd. In 1806 was de Roomsch-Catholijke kerk bij de Protestanten niet meer in tel. Door de wijsgeerte der achttiende eeuw ondermijnd, werd zij gerekend enkel door de genade van Napoleon, die haar zeer ongenadig begon te worden, een kommerlijke levensverlenging deelachtig te zijn. Wil men het meest afdoende blijk van het voortduren (nadat de *Hervormde* kerk van kracht en leven en voorrang beroofd was) der *Protestantsche* suprematie? Het ligt hierin dat zelfs de Roomsch-Catholijke Geestelijkheid zich met eene Christelijke Volksschool, gelijk de regeling van 1806 voorschrijft, te vrede betoond heeft.

Geliberalizeerd. Zoq was het, toen België aan Holland of juist(er) (gelijk we zoo spoedig, helaas! hebben ontwaard) Holland aan België gehecht werd. Toen was wel niet de Roomsche kerk, maar allezins de Roomsche bevolking in tel. Eenheid van politiek bestaan, levensbeginsel der nationaliteit, toenadering der zonen van hetzelfde Vaderland werd begeerd; en waarin nu werd bovenal een waarborg der liefelijke verbroedering gezocht? in de eenheid der Volksschool, in de versmelting der geloofsverscheidenheden tot eene Godsdienstigheid die, naar het keurmerk van den vrijzinnigen toetssteen, voor allen Godsdienstig genoeg, en zelfs zonder voor den Israëliet te Christelijk te zijn, voor elken Christen Christelijk genoeg was.

Geneutralizeerd. De aard der aldus verkregen eensgezindheid werd in de scheuring van het Rijk der Nederlanden openbaar.

Er zou nu, dit begreep men, eenigermate op de billijke bezwaren van de Roomsch-Catholijken moeten worden gelet. Desniettemin eenheid der Volksschool was en bleef de voorwaarde van Volksheil. Wat dan was er, ter oplossing van het moeilijke vraagstuk, te verrigten? o, slechts één uitweg was er; niet om de Roomschen te believen, maar om met de gemengde school het Vaderland te behouden, zou, zoo veel noodig, aan de Roomschen toegeeflijkheid worden betoond.

Hoe ver heeft dit systema, onvoorwaardelijk behoud van de gemengde school, door *concessie* en *accommodatie*, gebragt in het prijs geven van de belangen en regten der Protestantische bevolking? van het kenmerkende eener Christelijke Volksschool? van hetgeen jaren achtereen, als de vrucht der wet van 1806, dankbaar gewaardeerd werd?

Volgens de verordeningen van 1806 was aan den Bijbel zijne wettige plaats in de school aangewezen, en dit gaf eigenlijk zin en beteekenis aan de opleiding tot alle maatschappelijke en christelijke deugden; Bijbelsche en Vaderlandsche geschiedenis waren verpligte leervakken, opvoeding en onderwijs konden alzoo in alle klassen hand aan hand gaan en het laatste, zoo als het behoort, in *doel* en *middeelen* aan de eerste ondergeschikt blijven. Maar wat is er gebeurd? Om de splitsing der school te voorkomen, om vereenigd te houden wat op den duur onvereenigbaar was en op de oude voorwaarden niet langer vereenigd wilde zijn, hebben wij Protestanten alles wat *ons* bovenal dierbaar moest wezen, stuksgewijze ten offer gebragt ¹.

Hetgeen telkens als overdreven voorstelling is toegerekend, wordt thans (en inderdaad het ontkennen zou bezwaarlijk vallen) algemeen erkend ².

De onvermijdelijkheid van het zwichten voor den eisch der Roomsche-Catholijken op de gemengde school was in het openbaar schoolwezen (en ook in vele bijzondere scholen der 2^e klasse) openbaar.

Doch let op die *onvermijdelijkheid* in de geschiedenis der *wetgeving*.

In het *Besluit van 2 Januarij 1842*.

In de *Ontwerpen van wet* van 1849, van 1854, van 30 December 1855.

---

¹ *Het Nieuw Nederlandsch Schoollid*, n°. 28.

² Ook in dit opzigt wijzen wij gaarne op de belangrijke brochure van Ds. VAN KOEISVELD. „Zoo werkte gedurende eene halve eeuw de strijd tegen — en de handhaving van een monopolie steeds negative, ontwijkende of bemiddelende bepalingen uit, waarbij de handhaving van het positief Christelijk beginsel langzamerhand geheel werd opgegeven; *gelijk het thans, in den regel, nog slechts in naam bestaat*.... Het groote gebrek der gemengde Christelijke school is..., dat het Christelijk beginsel, door fictie en theorie, op den achtergrond is geschoven, ja! hier en daar, bij een' vijandigen geest van schoolopziener of schoolcommissie, nauwelijks meer bij oogluiking wordt toegelaten.... De voorbeelden zijn mij bekend, dat door zoogenaamd liberale of uiterst wettische schoolbesturen het onderwijs in de bijbelsche geschiedenis, het gebruik van bijbelsche leerboeken of kerkelijke gezangen, kortom! al wat aan de Christelijke of zelfs maar aan eene geopenbaarde godsdienst denken deed, van de scholen onder hun ressort werd geweerd; en dat onder de wet van 1806, waarin het woord *Christelijk* niet werd vermeden! En terwijl de openbare school op die wijze hoe langs zoo meer op het negatief terrein van werktuigelijk lezen, schrijven en rekenen werd gebragt, openbaarde zich de volksbehoefte door het gebruik van bijzondere of zelfs onwettige en geheel ongeschikte scholen, alleen omdat deze op de erkenning van het Christelijk beginsel gegrond waren.”

Let nu vooral op die onvermijdelijkheid in het *Voorloopig Verslag*.

Daar kunt ge ontwaren hoe men, tegen wil en dank, naar de Godsdienstlooze school afdrijft.

De *grootte meerderheid* wil geen Godsdienstlooze school; maar wat doet ze? zij legalizeert hetgeen door de voorstanders der gemengde Christelijke school als *misbruik*, als verregaande *ontaarding* der Volksschool, als te ver gedreven, als niet langer verdragelijke *concessie aan de Roomsche-Catholijken* (zoo men zeide, aan de Israelieten) afgekeurd werd.

Zij ontleent den *Bijbel*; dat (gelijk thans door vele Protestanten beweerd wordt) in de hand der kinderen, gevaarlijke boek!

Zij vergunt geene behandeling van *gewijde* of *vaderlandsche geschiedenis* dan op voorwaarde dat de eerste *ontwijd* en de laatste *ontkleurd* zij¹.

Maar, let wel! de *grootte meerderheid* wil de *Godsdienstlooze school* vermijden. In uitersten te vallen strijdt, zoo als nog onlangs de heer *van Hall* heeft herinnerd, tegen onzen bedachtzamen landaard. Men wil noch koud zijn, noch heet.

Zij ziet in *het gebed* "geen bezwaar"; hoewel nog niet bepaald is op welke wijs eerbiediging van ieders Godsdienstige begrippen *in de gemengde school voor ALLEN*², op het gebed toepasselijk zal worden gemaakt

Lees verder: "de *grootte meerderheid* wil aan den onderwijzer een wenk geven om de opwekking tot deugd en godsvrucht als een zijner hoofdpligten te beschouwen."

Nog meer. "De onderwijzer mag ongetwijfeld spreken van de verderfelijke gevolgen der zonde en van het uitzigt op een toekomstig leven."

Slechts één voorbehoud is er. "Hij moet zorg dragen van niets te verkondigen in den vorm van stellingen die hij leeraart."

Al wat *stelsel*, al wat *stelselmatig*, en, houd vooral ook dit in het oog, al wat *stellig* is moet worden geweerd.

Deze Godsdienstigheid waaraan niets dan waarheid, kracht, en leven, niets dan het ééne noodige ontbreekt, deze, zoo het heet, Christelijke zedekunde zonder Christelijken grondslag; deze plant waarvan, ook na het afsnijden van den wortel, vrucht te gemoet gezien wordt, dit *Deïsme* of *humanitarisme*, hetwelk in de beschouwing van God en menschen op terzijdestelling van de Openbaring berust, deze

¹ Ziedaar een vertaling in meer algemeen begrijpelijke taal van het veelbeduidend voorschrift eener *objectieve* behandeling van de Historie. "Van de zijde der meerderheid werd aangevoerd dat eene *objectieve* behandeling der geschiedenis die aanstoot vermijdt, op de lagere school zeer goed denkbaar is."

² De *grootte meerderheid* maakt ook van kapitale letters gebruik. "De godsdienstbegrippen van ALLEN moeten er geëerbiedigd worden."

godsdienstigheid, schrikverwekkend voor elk die, in welke Gezindheid ook, aan eigen geloof gehecht is, wordt door velen, uit noodzaak en met hartzeer, maar door niet weinigen, uit voorkeur en met welgevallen, ten rigtsnoer van de Volksschool gesteld.

De groote meerderheid der Tweede Kamer wil door deze godsdienstigheid godsdienstloosheid ontgaan.

Dit doel is niet bereikbaar.

Om zich het juk dezer onheilige godsdienstigheid te laten opleggen, zal Nederland niet gezind zijn.

Hiervan hebben de Roomsch-Catholijken,

Hiervan hebben ook wij, en niet alleen wij, *orthodoxen*, gelijk het heet, bovenal afkeer.

Deze fraaije voorstelling in het Voorloopig Verslag is een prikkel te meer die naar de Godsdienstlooze school, in de zuiverheid van het beginsel, noopt en drijft.

De *onvermijdelijkheid* der Godsdienstlooze school is in de geheele loop en strekking van het Verslag openbaar. Weldra zal de eindpaal worden bereikt.

Gelijk de groote meerderheid, onder geleide van den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken, aan dezen Minister van Binnenlandsche Zaken de les leest, zal weldra (zoo als we reeds aanvankelijk zien) bijv. het Roomschgezinde blad *de Tijd*, met de Grondwet in de hand en aan verkregen regten niet alleen, maar vooral aan verkregen invloed en overmagt gedachtig, het werk der volkomen *neutralisering* van de gemengde school tot stand brengen.

Dan zal in volle kracht gelden het systema van den heer *Thorbecke* en het veelbeteekenend woord: er kan, er mag hier geen spraak van *opvoeding*, maar alleen van *onderwijs* zijn.

Nu komt de slotsom van mijn verlangen en redenering hierop neêr;

De Roomschgezinde wil de gemengde school, alleen op voorwaarde dat ze volkomen *neutraal*, dat is, *Godsdienstloos* zij;

Dit is de reden waarom de Protestantsche Christen (die Bijbel en Volkshistorie en Christelijke opvoeding waardeert) de gemengde school *niet* wil.

Daarom moet er, indien de Protestantsche bevolking nog eenig regt in Nederland heeft, ook op haar wensch en behoefte worden gelet.

Daarom moet er in de wet (waar beter dan Godsdienstloos of deïstisch onderwijs begeerd wordt) tegen splitsing geen onoverkomelijk bezwaar zijn.

Dit is de eenvoudige strekking van onzen met het belang van alle Gezindheden overeenkomstigen eisch.

Velerlei bedenkingen worden te berde gebracht tegen het zonderlinge en buitensporige en onuitvoerlijke van hetgeen men als ijdele bespiegelingen, enkel in het schoone land Utopia bruikbaar, beschrijft.

Redenkingen die men niet zou gemaakt hebben, indien men op hetgeen wij verlangen: “*de afzonderlijke school liever dan een onvoorwaardelijk zwichten voor de Roomsch-Catholijken*” gelet had.

Dan zouden die bedenkingen zijn achtergebleven ook in het *Voorloopig Verslag*¹.

Kiezer! het is vooral, in naam der eendragt, niet waar? tusschen de zonen van hetzelfde Vaderland, dat men ons verdacht maakt.

Die eendragt is alleen door de *afzonderlijke school* verkrijgbaar.

Gedwongen eenheid zal, meer dan ooit, oorzaak van wantrouwen en verbittering zijn.

Omdat de oorzaak bovenal ligt in de wederzijdsche huisvesting voor den invloed dien een Protestantische of Roomsch-Catholijke *onderwijzer*, zelfs onwillekeurig, op de kinderen heeft. Omdat we dus met de neutrale en Godsdienstlooze school niet gebaat zijn, zoolang niet op *neutrale en Godsdienstlooze onderwijzers* (verlangt ge die voor uw kroost?) rekening kan worden gemaakt.

Omdat misnoegen en verontwaardiging der Protestantische bevolking, door zoodanige suprematie der Roomsch-Catholijken, bij het aanschouwen der praktische toepassing, dagelijks meer zou worden gewekt.

En ziedaar juist, naar mij voorkomt, de gevaarlijke en rustverstorende strekking van zoodanig stelsel van *apaisement* als ik in de staatkunde van den Minister van Buitenslandsche Zaken, sedert de opkomst van dit Ministerie, afgekeurd heb.

De eene Gezindheid wordt *bevredeigd*, maar zoo dat de andere *getergd* wordt.

Eene politiek, in de regeling van het *Schoolwezen* te meer afkeurenswaard, omdat de weg tot *bevredeiging van allen* door *regt voor allen* gebaad was.

Ook de Roomschen hebben steeds de splitsing begeerd.

En waarom dan hadden zij toen geen vrede met de gemengde school?

Omdat ze uwe onverschilligheid, o Protestanten! aan eigen

---

¹ Verre zij het van mij niet dankbaar te waarden de bedoeling der Commissie van Rapporteurs om naauwkeurig en onpartijdig te zijn. Doch ook hier is de wenschelijkheid gebleken, dat bij eene zoo belangrijke wet, zooveel doenlijk, elke rigting in de Commissie vertegenwoordigd zij.

geloof en eigen regt, gelijk we die thans aanschouwen, niet konden voorzien.

Niet konden voorzien dat, in den strijd tegen de regten en belangen van den Protestantschen Christen, hun door vele Protestanten de hand zou worden gereikt.

Doch wat zou er, zegt ge welligt, van de *afzonderlijke* school voor Protestanten worden indien zij ooit, regtzinnige drijvers! onder uwen invloed geraakte!

Wilt ge weten wat er dan worden zou van de *afzonderlijke* school?

Zie het in de scholen die wij hebben opgericht.

Lees het in deze schets:

Wij kunnen ons in gemoede niet vereenigen met het denkbeeld eener school waar de Godsdienst, òf uitdrukkelijk geweerd is, òf zich in algemeenheden, welke den toets der H. S. niet kunnen doorstaan verliest. Wij verlangen eene school waar het gewone lager onderwijs, met waardeering van al hetgeen in nieuwere leermethoden voortreffelijk is aan Christelijke opvoeding dienstbaar worde gemaakt. Niemand kan meer dan wij afkeerig zijn van doode regtzinnigheid, van overdrijving, waarbij het wijs zijn tot matigheid, voorbijgezien wordt, van overlading van het geheugen met onverklaarbare klanken, van eene Godsdienst tot dorre stelselzucht beperkt, van het opwekken van eene laffe gevoeligheid, welke voor waarachtig godsdienstig gevoel verderfelijk is. Wij verlangen onderwijs en opvoeding naar Gods Woord en volgens kinderlijke bevattingswijze. Dat de school geheiligd worde door Bijbellezing, stichtelijk gezang en gebed, dat de geschiedenis des Bijbels worde geleerd, met gedurige terugwijzing op de feiten, in wier zamenhang de raad Gods ter zaliging van zondaren zich openbaart en ontwikkelt; dat de Historie van Nederland, naar waarheid en in een geest van Christelijke verdraagzaamheid en liefde worde verhaald, gelijk zij ter bevestiging van het Evangelie en ter aankweeking van Christelijke en Vaderlandsche gezindheden strekt. Bovenal dat de geheele rigting der opvoeding zij, gelijk voor het kroost van Christenen betaamt, en dat het kind zooveel mogelijk tot pligtsbetrachting geleid worde door een beginsel van liefde voor den Heer, welke ons eerst lief gehad en zijn leven voor ons gesteld heeft.

GR. V. PR.

* * De titel van N°. VI is: *Moet voortaan de Bijbel uit elke Volksschool worden geweerd?*

SNELPERSDRUK VAN KEMINK EN ZOON TE UTRECHT.

Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.

AAN DE KIEZERS.

VI.

4 JUNIJ.

Moet voortaan de Bijbel uit elke Volksschool worden geweerd?

In het Voorloopig Verslag is niets smartelijker voor den Protestantischen Christen dan hetgeen over den *Bijbel* gezegd wordt.¹

Ik laat daar hetgeen door *sommigen* in het midden gebragt is. Het ontbreekt niet in onze dagen aan Protestanten die, als of ze reeds Roomschegezind waren, van het gevaarlijke der Bijbellezing door en zelfs voor kinderen overtuigd zijn.²

---

¹ “Men kon niet toegeven, dat op de gemengde openbare school de Bijbel gebruikt kon worden en dat de wet daaromtrent eenig voorschrift geven moest. Sommigen ontveinsden daarbij niet, dat zij, ook met den meesten eerbied voor de Goddelijke openbaring, den Bijbel niet als een geschikt boek konden beschouwen om aan jeugdige kinderen in handen te geven. Anderen gingen niet zoo ver, maar stemden toe, dat als de Bijbel op de volksschool gebragt wierd, het lezen van dat Boek der boeken weinig of geene vruchten zou dragen, tenzij de onderwijzer in eenige opheldering of toepassing trad. Deed hij dit, het gevaar ware onvermijdelijk, dat hij zijne eigene bijzondere begrippen met deze zijne uitlegging mengde, en daardoor òf aan andersdenkenden aanstoot gaf, òf kerkelijke leerbegrippen aanroerde, die, naar aller overtuiging, van de volksschool ten eenen male uitgesloten moeten blijven.”

² Bij niet weinigen die op het wegruimen van bezwaren in de inrigting der Volksschool prijs stellen, heeft veel ingang gevonden het gevoelen van den *Evangelischen Kerkbode* waarvan BEETS in 1851 schreef:

Ik bepaal me bij het gevoelen der *grootte meerderheid*.

Deze “kan niet toegeven dat op de gemengde openbare school de Bijbel gebruikt kan worden.”

Let wel: het tegendeel zal worden bepaald van hetgeen de wetgever van 1806 gewild heeft.

Volgens de verordeningen van 1806, *moet* de Bijbel op de *gemengde* school worden gebruikt.

Zoo was het naar die verordeningen; toen was er *verplichting*; nu zal er *verbod* zijn.

Dezer dagen zeide in Engeland, bij de ontwikkeling van een Voorstel omtrent het openbaar onderwijs, Lord *J. Russell*: “Ik kan, alles overwegende, tot geene andere slotsom komen dan deze: daar het gezag der H. Schrift algemeen door alle Christenen erkend wordt, kan het Parlement bepalen dat in alle door den Staat gevestigde Volksscholen de Heilige Schrift dagelijks gelezen zal worden, maar dat scholieren zich mogen verwijderen, voor wie dit godsdienst-onderwijs door ouders of voogden niet wenschelijk geacht wordt.

Zoo is het in *Engeland*, zoo is het niet *hier*.

Hier verklaart een Roomsch-Catholijk, die niet wel onder de *zeloten*, op wier meening men geen acht geeft, kan worden geteld: voor kinderen van Catholijken is het lezen van den Bijbel op de scholen, wjl het hunne bevassing te boven gaat, eene ongeoorloofde daad, en, *als het met Protestanten*

“Voor deze laatste dagen is de ergernis bewaard gebleven om eenen *Evangelischen Kerkbode*, op jammerenden toon en als met tranen in de oogen, de ouders te hooren bezweeren, zich wel te overtuigen van de schade en het gevaar, verbonden aan het lezen der Heilige Schrift op de scholen; maar uit den toon zelve heeft men kunnen afleiden, dat by evangelische ouders vrij algemeen een tegenovergesteld gevoelen werd ondersteld; en te recht, ten zij die ouders, met den gemoedelijken *Kerkbode*, in eene hooge mate konden geacht worden te lijden aan diezelfde *orthodoxophobie*, die een artikel in de pen heeft gegeven, waarvan de schrijver wel zal doen zijn naam voor altijd te verbergen.”

*gezamenlijk geschiedt, eene ingewikkelde verloochening hunner Godsdienstige beginselen.”*¹

Hier schijnt, in de tegenwoordige omstandigheden, *Bijbel-
lezing op de gemengde school niet mogelijk meer.*

Misschien dus dat de groote meerderheid gelijk heeft.

Maar weet ge wat ik betreur?

Dat zij zich bij deze opmerking bepaalt;

Dat de erkenenis: uit de *gemengde* school moet de Bijbel worden geweerd, geenerlei sympathie voor de school waar de Bijbel kan worden gebruikt, voor de *afzonderlijke* school, heeft doen ontstaan.

Dat de noodzakelijkheid der verbanning van Gods Woord uit het Nederlandsche Schoolwezen als weinig beduidend, met verwonderlijke koelheid, kenbaar gemaakt wordt.

Dat tegenover die *groote meerderheid* slechts *enkele* leden hebben gestaan.

Namens die enkele leden zal de aanmerking vergund zijn dat bij het neutralizeren van de gemengde school *het verbod van splitsing* niet moet worden gevoegd; dat de Bijbel, althans niet voor *de geheele Protestantsche bevolking*, terzijde mag worden gelegd.

Door *de Volksschool zonder Bijbel* ten regel zonder uitzondering te stellen, zal de Nederlandsche wetgever een bedrijf plegen, hetwelk met de antecedenten der Natie niet overeenkomt.

Niet met hetgeen, in 1580, Prins Willem I aan zijne Godvruchtige moeder schreef: “Wenschelijk ware het dat wij door de genade Gods eenen goeden vrede mogten bekomen, doch er is weinig kans op; want steeds eischt men van ons *dat wij Gods Woord zullen prijs geven*; hetgeen, Gode zij dank! niemand doen wil, maar liever het uiterste wagen dan dezen schat te verliezen.”

---

¹ Woorden van den heer BROERE.

Niet met de verklaring welke de dichter, in het Nederlandsche Volkslied, hem in den mond legt: “voor *Godes Woord* geprezen, Heb ik vrij, onvertsaagd, Als een held, zonder vreezen, Mijn edel bloed gewaagd.” — Eene verklaring waarop, na een leven van zelfverloochening en strijd, een martelaarsdood het zegel gedrukt heeft.

Niet met den muntslag der Republiek, waar de Nederlandsche Maagd ter bescherming van de vrijheid haar steunpunt in *Gods Woord* vindt.

Niet met de Christelijke Volksschool, gelijk zij (al is ze later onder den dubbelen invloed van doode regtzinnigheid en veldwinnend ongeloof verbasterd) tot den bloei en luister van het Vaderland, door het vormen van een Godvreezende en veerkrachtige Natie medegewerkt heeft. ¹

Niet met de verordeningen van 1806 en hetgeen in de ophelderende aanmerkingen omtrent de *Algemeene Boekenlijst* voorkomt. ²

---

¹ “Alsoe den H. Apostel den Christelijken ouderen beveelt hare kinderen op te voeden door de leere ende de vermaninge des Heeren ende om hen daarin te hulpe te komen, de scholen geordonneert sijn, in dewelcke de Christelicke jeugt niet alleen in goede seden ende wetenschap van dingen, dit tijdelicke leven aangaande, maar ook vooral in kennisse van God en sijnen Heiligen wille behoort onderwezen te worden, om niet alleen een burgerlick maar ook een Christelick leven te leyden, ende alsoo haar eeuwige welvaart, door Gods genade te bejagen: — — Soo hebben wij gestatueert en geordonneert, dat de jeugt wël mag onderwesen en opgevoedt werden in de vreeze Gods. — Tot de opvoedinge in de ware kennisse en vreesse Gods, sal dienen dat men de kinderen leert, ’smorgens en ’s avonds den HEERE te bidden, daartoe des Sondags ende op andere feestdagen doet ter kercke gaan, en met behoorlicke devotie, aandacht en eerbiediginge GODS WOORD hooren, en onderwijsen in de hoofdstukken des Christelijken geloofs uyt GODS WOORD, naar der kinderen *jaeren en begrip*.” — Verordening van 1612. Zie daarover de belangrijke aanmerkingen van VAN OTTERLOO in *Ernst en Vrede*, 1856, II.

² “De verpligting tot gepast gebruik van den Bijbel rust reeds van zelve op de Onderwijzers en verre af van hen, door het niet vermelden van den Bijbel op de Boekenlijst, te willen ontslagen rekenen om van denzelven een behoorlijk en pligtmatig gebruik te maken, nam men reeds bij het eerste ontwerp voor

Niet met de waarschuwing van den heer *van den Ende* in 1846 tegen hetgeen we nu aanschouwen en toen nauwelijks mogelijk geacht werd. ¹

Niet met de verontwaardiging bijv. van een *Dermout* over hetgeen, in de hitte der Revolutie-koorts, op Nederlandschen bodem geschied was. ²

Maar wel komt het ontnemen van den Bijbel aan elke Volksschool overeen met de vermaning ook hier te lande, reeds in de vorige eeuw, van de vrijzinnige wijsheid: “haast u niet den leerling de geopenbaarde Godsdienst te leeren kennen; verberg den Bijbel zorgvuldig voor uwe kinderen en duld niet dat anderen hun dien doen kennen.”

Maar wel met de flauwhartigheid, waardoor bij toeneming de Bijbel, door de Protestanten zelve, uit eigen beweging meer dan om het drijven der Roomschen, ter zijde gesteld werd. ³

Maar wel met de Staatkunde die hier te lande den boven-
toon voert, en door de toepassing der vrijzinnige theoriën,

---

de Onderwijzers ten ernstigste aan te manen om van den Bijbel bij hunne scholieren het meest gepast gebruik te maken.”

¹ “Zou de vraag om *het bijbelonderwijs van de Lagere scholen, waar de kinderen van onderscheidene godsdienstige gezindheden onderwezen worden, te weeren*, vroeger of later werkelijk in overweging komen, dan bedenke men dat het hooge doel der schoolwet, volksopvoeding, christelijke volksopvoeding, voor alle de leerlingen dier scholen gelijkelijk stonde vernietigd te worden; dat nevens de Roomsch-Katholieke leerlingen de overigen, meestal bovendien het grootste aandeel, insgelijks hunne belangen hebben, en de handhaving dier belangen, het onschatbaar voorregt, namelijk, eener Christelijke schoolopleiding, Gods grootsten zegen over hen, dringend behoeven en vertrouwend inroepen — inroepen in het belang ook van alle hunne medeleerliagen, in het belang ook der geheele maatschappij. Wie waagt het, met het oog op God, hieraan de hand te slaan?”

² “En zulk een Boek hebben wij bij onze geheugenis nog buiten de scholen zien sluiten. Neemt het op, onderwijzers onzer jengd! leest het voor haar, geeft aan deszelfs woorden toon en kracht.”

³ “Om gemengde scholen en tevens rust en eendragt te behouden, gaf men het levensbeginsel van het Protestantismus prijs.” *Nieuw Nederlandsch Schoolblad.*

ten gunste der Roomsch-Catholijken, de Protestantsche bevolking in Kerk en School van het ééne noodige berooft.

Welnu! welke Staatskunde voor de Volksschool begeert men? die den Bijbel aan de geheele Natie ontnemt, of die voor de Protestanten den Bijbel behoudt?

Ook ik begeer niet aan de Roomsch Catholijken op te dringen wat hun ergernis geeft.

Evenmin begeer ik aan de Roomsch Catholijken prijs te geven wat onmisbaar is voor den Protestant.

Dit grieft mij; dat de behoefte der Protestantsche bevolking aan den Bijbel op de school, (meer nog door Protestanten dan door Roomschgezinden) voorbijgezien wordt.

Dergelijke verloochening van eigen regt en geloof zou elders voorbeeldeloos zijn.

Omtrent *de onmisbaarheid van den Bijbel in de Volksschool* zou ik eene reeks getuigen uit den vreemde kunnen oproepen.

Ik doe dit thans¹ niet. Ik wijs slechts op drie mannen wier naam in Nederland gezag heeft; lichten van onzen tijd; op *Cousin*, op *Vinet*, en op *Chalmers*.

Op *Cousin*. Waaruit moet, volgens hem, de boekerij der lagere scholen bestaan? uit de Heilige Schrift met de Bijbelsche Geschiedenis en den Catechismus².

---

¹ Gaarne zou ik (doch waar is de tijd voor al hetgeen men in deze gewigtige dagen zou wenschen te doen?) in een afzonderlijk Opstel, met aanhaling der eigen woorden, *buitenlandsche stemmen* doen hooren over de argumentatiën waarmede men de godsdienstlooze of deïstische school verdedigt en de afzonderlijke school bestrijdt.

² “Les Saintes Ecritures, avec l’Histoire Biblique qui les explique, et le Catéchisme qui les résume, doivent faire la bibliothèque de l’enfance et des écoles primaires.”

Dit is eene der vele plaatsen uit de geschriften van *Cousin* die ik zou wenschen voor te leggen aan hen door wie hij nog onder de voorstanders der gemengde school schijnt te worden geteld. Zelfs in de *Bede* van Ds. *van Koetsveld* leest men :

Op *Vinet*. Is welligt deze van oordeel dat de Bijbel niet voor jeugdige kinderen geschikt is? “Breng het meest gewone kind uit het meest armoedige dorp in de school; leer hem lezen, geef hem den Bijbel in de hand. Het is als of de Bijbel voor het kind, zelfs uit de minst beschaafde Volksklasse, gemaakt is”¹.

Op *Chalmers*. Zie hier wat, aan het einde van zijn leven, de man van schitterende talenten en werkzame Godsvrucht omtrent *den Bijbel op de Volksscholen* schrijft, en vraag of dit voor Schotland alleen, in onze dagen niet meer voor Nederland geldt.

“De Hervormers hebben in ons Volk de vaste overtuiging doen ontstaan dat in den Bijbel zich God aan den mensch heeft medegedeeld, en dat in dit Boek de woorden besloten zijn die alleen wijs kunnen maken ter zaligheid. Hieruit werd een algemeene wensch geboren om in het lezen onder-richt te ontvangen, ten einde met de verborgenheden der H. Schrift bekend te worden gemaakt, en die kennis van God en van Zijnen Zoon Jezus Christus te erlangen welke het eeuwige leven genoemd wordt. Vandaar eene algemeene behoefte aan opvoeding onder het volk

Nooit dus moeten wij vergeten dat de Godsdienst de moeder onzer Scholen geweest is, en dat, indien ze, door een daad van onnatuurlijken opstand, zich aan het gezag der moeder zouden onttrekken, al de zegeningen welke zij in vroegere dagen over het land gebragt hebben, spoedig verloren zouden gaan.

“De *gemengde school*, de roem onzer paedagogen, en zelfs in 'toog van den allezins bevoegden *Cousin* het middel waardoor rust en eendragt in ons land bewaard bleef, terwijl zij overal elders (in 1830) werden verstoord.”

¹ Pour apprécier toute la puissance de culture attachée à la lecture de ces divins écrits, prenons dans le plus pauvre de nos villages un enfant d'une portée intellectuelle ordinaire. . . Ouvrez lui l'école, qu'il apprenne à lire, et qu'il lise la Bible. La Bible! elle fut faite pour lui!”

Het voorstel om aan de School den Bijbel te ontnemen, zoo het al niet met het vergiftigen van de bronnen onzer volkszedes gelijk staat, mag althans een wegnemen der genezende wateren van het heiligdom worden genoemd. Het volk zou, het is zoo, bij voortduring onderrigt worden; maar het licht zou duisternis zijn en de Zaligmaker leert hoe groot dergelijke duisternis wordt. Men heeft gezegd dat kennis magt is, en kennis met Godsdienst vereenigd, is eene magt ten goede, en heeft den meest weidadigen invloed op de welvaart der Maatschappij. Laat de kennis van de Godsdienst worden afgescheurd, het blijft waar dat kennis magt is, eene magt evenwel die dan niet langer door beginselen geleid wordt, en zoodanig eene magt heeft de meest verderfelijke strekking. Ja, scholen verlangen wij; maar we zijn voornemens in de inrigting dezer scholen de beproefde paden van het voorgeslacht niet te verlaten. *Wij verlangen den Bijbel als dagelijksch Schoolboek; openlijk en zonder schroom; niet als of het verbodene waar was; niet heimelijk in den een of anderen hoek; niet door menschelijke hand gewijzigd of verbrokkeld, als of het Evangelie van den Almagtige naar den smaak of de vooroordeelen moest worden vervormd; niet nu en dan slechts, of in het geheim, uit vrees dat er voor de priesters eener onverdraagzame Kerk ergernis zou kunnen ontstaan. Neen; GODS WOORD zal voorop in ons stelsel van opvoeding worden geplaatst; daaraan zal hulde worden gebracht ondubbelzinnig, openlijk, zoodat onze eerbied in het oog valle, gelijk het Christenen en Protestanten betaamt.* Is er eene vereeniging van denkbeelden in het begrip der natie van oudsher geplant, het is die van Kerk en School. Eene Kerk zonder school is reeds naauwelijks denkbaar; *slechts ééne zaak zou voor het nationaal gevoel nog meer beleedigend zijn, eene School waar de Bijbel ontbrak.* Geef mij een lager onderwijs op de Godsdienst gevestigd. Nadat hiervoor naar behooren zal gezorgd zijn, kan onder het Volk niet te veel

licht worden verspreid; laat slechts het Evangelie overal tegenwoordig zijn met het overwigt van invloed en gezag, om alles te bewilligen, om alles te heiligen, en dan zal alles goed en wel zijn; en de gezegende vereeniging zal worden aanschouwd van een tegelijk door beschaving en door godsvrucht gelukkig Volk.”

Zoo sprak *Chalmers* over de onmisbaarheid van den Bijbel op de Volksschool.

Weet ge wie in Engeland voorstander bij uitnemendheid van de Emancipatie der Roomschen geweest is?

Dezelfde *Chalmers*.

Doch op welke voorwaarde?

Dat men aan Gods Woord vrijen loop laat.

“Geef,” sprak hij in eene Vergadering te Edimburg, den 14. Maart 1849, toen door het gewigtige vraagstuk geheel het Land in beweging gebragt werd, “geef de Emancipatie; geef zitting in het Parlement, geef gelijk aandeel in het Staatsbeheer; geef gehoor bij de Koningin en plaats in het Kabinet; maar geef mij Protestant den Bijbel en laat het Woord Gods niet gebonden zijn, en aan dit zwaard des Geestes heb ik, te midden van alle wederpartijders, genoeg.”

Doch zie nu wat in Nederland gebeurt.

Hier laat men aan Gods Woord geen vrijen loop.

Hier wordt bij gelijkheid van regten *ontwapening der Protestantische bevolking* gevoegd.

Neen; het *zwaard des Geestes*, hetwelk is Gods Woord, moeten wij op de Volksschool voor den Protestant kunnen behouden, en het geldt hier een levensvraag voor den Protestantschen Christen.

De groote meerderheid der Tweede Kamer ontnemt aan elke Volksschool gebed, Bijbelsche Geschiedenis, Volkshistorie¹;

---

¹ Liever geen gebed dan een dat, zoo het heet, aan Christen noch Jood

maar stel het tegendeel; stel dat alles, *uitgenomen het gebruik van den Bijbel*, vergund wierd, zou er dan geen bezwaar zijn?

Elk uwer is tot het uitbrengen van een oordeel bevoegd.

Er wordt geene studie, geene diepe kennis of geleerdheid vereischt, om te beoordeelen, of de Bijbel, die sedert onheugelijke tijden op onze openbare scholen is geweest, en eerst sedert den laatsten tijd, in strijd met de wet, ter zijde gesteld is, in het vervolg, overeenkomstig en krachtens de wet, van de scholen zou moeten worden geweerd. *Dat* is de groote vraag. Ook den man uit de laagste volksklasse reken ik een bevoegden regter over die vraag, als hij ziet op zijne kinderen en weet wat het zegt, die kinderen op te voeden naar den Bijbel, naar het Woord van God¹.

De groote meerderheid der Tweede Kamer zegt: geen Bijbel op de gemengde school, en toch geenerlei vergunning om, door de afzonderlijke school in de behoefte der Protestantsche bevolking te voorzien.

Ik prijs het dat men voor dergelijke meeningen met openhartigheid uitkomt.

Maar vier de verjaringsdagen der *Reformatie* niet meer.

Maar breek met de Geschiedenis van een Land, hetwelk uit het martelaarschap en uit den strijd voor *de vrije lezing van Gods Woord* gevormd is.

Maar brandmerk de nagedachtenis der mannen die, met het zwaard des Geestes, 't welk is *Gods Woord*, over het bijgeloof hebben getriumfeerd.

Maar verzaak eene belijdenis, waarvan het onvoorwaardelijk gezag der H. Schrift het fundament is.

Maar weet dat, niet door de kracht der wederpartij, neen!

---

ergernis geeft; liever geen historie dan een *objectieve* behandeling waarbij men (dit is de vertaling in eenvoudig Hollandsch van het wetenschappelijk woord) niet Christen of Nederlander mag zijn.

¹ Woorden van den heer VAN LYNDEN in de Zitting van 28 April.

dat door uwe zwakheid en ontrouw, *de weg voor de suprematie van Rome gebaan̄ werd.*

Liever beâmen wij het zinrijke woord van de herders en leeraars der gemeente: “wij mogen en moeten wenschen op onze Volksschool *onbelemmerd gebruik des Bijbels*, niet als *schoolboek*, maar als *het Boek* dat aan alle onderwijs klem en wijding geeft.”¹

Tot de Wet en het getuigenis, tot het Boek des Levens moeten de kinderen worden geleid. “Waarmede zal de jongeling zijn pad zuiver houden? Als hij dat houdt naar Gods Woord.” Velen, en voorwaar niet ten onregte, zijn bekommerd voor de toekomst van het Vaderland, voor het behoud der Hervormde Kerk, voor de onschendbaarheid van het erfgoed, hetwelk van den zegen Gods zoowel als van de Godvrucht der Vaders getuigenis draagt! Bedenkt dat het Woord Gods het wapen is, waarmede al wat zich tegen God verheft, ter neêr wordt geveld. Bedenkt dat Nederland en de Reformatie zijn voortgekomen op Bijbelschen grond. En vergeet vooral

---

¹ Zie het eerste adres, dat van D^o. HELDRING c. s. Vergeet niet dat de meesten der teekenaars in belangrijke geschriften als verdedigers der Christelijke Volksschool opgetreden zijn; voeg er de zestig of zeventig predikanten bij over wier Adressen vóór het Paaschreecs gerapporteerd werd. Houd in het oog dat later misschien door een nog grooter aantal gepetioneerd is, en verheug u dankbaar over dezen pligtmatigen ijver; al is het dat, bijv. in *Amsterdam* nauwelijks twee of drie der Nederduitsehe Hervormde predikanten zich tot de Tweede Kamer hebben gewend; al is het dat, bijv. in *Zeeland*, op eene predikanten-vereeniging werd beraadslaagd wat er, *na het tot stand komen van de wet*, voor de Kerk te doen is. Er is een preliminaire vraag waardoor minder dan door zoodanige discussie de Kerk in slaap zou worden gesust: wat moet er *om het tot stand komen te verhoeden* worden verrigt?

Denk ook aan zoo menige stem buiten de verzoekschriften. Aan D^o. TOORENBERGEN in *de Boekzaal*, aan D^o. HELDRING in *de Vereeniging*, aan D^o. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE in *Ernst en Vrede*, aan D^o. SCHWARZ in *de Heraut*, een weekblad waarin de krachtige stem ook van niet-predikanten, maar die toch predikers der gerechtigheid zijn, van een DA COSTA en anderen gehoord wordt.

niet dat ge, bij velerlei zorgen, allermeest zorgen moet voor hetgeen u bepaaldelijk opgelegd is; en dat, zoo gij van de zielen uwer kinderen eenmaal aan Hem die kinderen tot zich riep, rekenschap geven wilt, tot elk hunner moet kunnen worden gezegd: “Gij hebt van kinds af de Heilige Schriften geweten, die u wijs kunnen maken tot zaligheid, door het geloof 't welk in Christus Jezus is.”

Wij verlangen niet den Roomschegezinde op te dringen wat hem ergert; zou hij, *aan allen willen ontnemen wat onontbeerlijk voor ons is?*

Op dien voet is geen eensgezindheid denkbaar. Roomsche-Catholijk, wilt ge regt voor allen, Protestant wilt ge handhaving van eigen geloof en regt, kiezer, wilt ge *bevrediging der Gezindheden* op Christelijken grondslag, vraag, niet aan anderen, maar aan eigen verstand en hart, of het u geoorloofd is regtstreeks door uwe stem of zijdelings door uw achterblijven, mede te werken tot den toeleg om uit de Tweede Kamer bij voorkeur te werpen de enkele leden door wie, zoo uit de gemengde school de Bijbel wegvalt, de afzonderlijke school, dat is, *het behoud van den Bijbel voor Protestanten*, begeerd wordt.

GR. V. PR.

SNELIERSDRUK VAN KEMINK EN ZOON TE UTRECHT.

Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.

AAN DE KIEZERS.

VII.

Versleten rigting.

5 JUNIJ.

Fier voorzeker was ook het woord van den heer *van Hall*, in December 1853, toen hij van het Ministerie *Thorbecke* gewag maakte als van eene *versletene rigting*.¹

Niet minder fier dan het woord van *Thorbecke* daarna: *de oppositie is regerende partij*.

Niet minder fier, maar minder juist.

De rigting van het Ministerie *Thorbecke* is niet versleten; zij is integendeel eene ook in ons Land, door de sympathiën van al wat ingenomen is met vrijzinnige wijsheid, door den tijdelijken bijval van vele Roomsche Catholijken, door de begaafdheden van haar uitstekenden leidsman, zeer magtige rigting.

---

¹ "Er zijn twee rigtingen in ons land, die onze denkbeelden wel eens verkeerd hebben opgevat of willen doen suspecteren; de eene, met een goed doel, ik doe er regt aan, vreest, dat wij te veel tot de oude VERSLETEN RIGTING overhellen; de andere, met een ander doel, wenscht dit te doen gelooven.... Ik zal iedereen, welke ook zijne staatkundige partij zij, die met een eerlijk hart en een goed hoofd geschikt is voor deze of gene betrekking, hartelijk gaarne zien aannemen, maar tusschen enkelen van die thans — ik herhaal het woord — VERSLETENE RIGTING en mij is eene kloof, die nimmer gedempt zal worden."

Magtig nu vooral, ten gevolge van haar driejarig opluiken onder den invloed der *versleten rigting* van den heer *van Hall*.

Door *versleten rigting* (zonder voor het overige de wezenlijke en somtijds met onbillijkheid vergeten diensten en verdiensten van dezen Staatsman te miskennen) bedoel ik hetgeen men de politieke hoofdgedachte, het levensbeginsel van het kabinet genoemd heeft.

Namelijk; weerstand tegen *Thorbecke*, zonder den steun van eenig beginsel enkel door het voeden van hetgeen de heer *van Zuylen van Nyevelt* in de Tweede Kamer *Thorbeckophobie* genoemd heeft.

Thorbeckophobie en *orthodoxophobie* dit is het waardoor, bij gebrek aan eigen steunpunt, de politiek van den heer *van Hall* (o zonderling verschijnsel!) als ware het in de lucht zwevend, stand houdt.

Thorbeckophobie. Zou dit alleen, ter levensverlenging van een tegenovergesteld kabinet, genoeg zijn? Ja wel; voor zeer velen is *Thorbecke* een schrikbeeld, en de vrees voor erger maakt onvoorwaardelijk conservatief.

Thorbeckophobie. Ziet eens; het Vaderland, zoo is de loop der redenering, gaat verloren, neen is verloren, zoodra *Thorbecke* aan het bewind komt. *Van Hall* is de eenige, wiens behendig knutselen met de partijen dit onheil verhoedt. Behoud van dit Ministerie is voorwaarde van Landsbehoud; de eerste plicht van den Minister, die het bezielt, is *zelfbehoud*.

Thorbeckophobie. Geen beeld, geen schrikbeeld maakt in dit Land van *zeevaart* grooter indruk dan hetgeen aan *zeegevaar* ontleend wordt. Een Ministerie *Thorbecke* is met een klip waarop de Staatshulk stranden zou vergelijkbaar. Welnu, laat ons den bekwamen stuurman aan het roer houden die, door bestendig laveren, het gevaarvolle punt, het punt waarop we met man en muis vergaan zouden, ontwijkt.

Gevoelt ge niet dat in deze vervaartmaking voor den stuurman, zoolang hij èn in het schilderen van de klip, èn in

de belofte om ze te ontzeilen, bij scheepsvolk en passagier crediet heeft, eene verbazende kracht ligt?

Maar hoe nu, wanneer het duidelijk wordt dat de stuurman zich vergist heeft?

Hoe nu, wanneer het vermoeden veld wint dat het schip regtstreeks naar de klip koers houdt?

Hoe nu, wanneer zelfbegoocheling wegvalt en de klip in het gezicht is?

Overgebracht in de sfeer der Politiek, is nu voor het Nederlandsche Volk dit verrassend oogenblik daar.

Wie het oog niet moedwillig sluit, ziet nu dat de terugkeer van het vorig Ministerie door het beleid van den stuurman niet *onmogelijk*, maar *onvermijdelijk* wordt

Daarom is de taktiek van den stuurman, indien hij ze nog bij de verkiezingen van 1856 tegen ons wil doen gelden, naar ik vertrouw, eene *versleten kunst*.

Vrees verblindt, zij belet te zien zelfs hetgeen duidelijk is. Aldus ook hier.

Anders zou men vroeger wat nu in het oog valt, hebben ontwaard.

De rigting zelve werd terstond *na de verkiezing van 1853* kenbaar. Eene *nationale* Troonrede, doch met goedvinden van den heer *van Hall*, een *neutraal* Adres van antwoord; verloochening van den historischen oorsprong, zoodat het levensteeken ziekteverschijnsel, de toespraak des Konings te Amsterdam een *hors d'oeuvre*, het schraal en nietsbeteekenend Programma van 26 April eenig rigtsnoer, de politiek van *apaisement*, (in slaap sussen) en uitwisschen (met de politieke *spons*) doel werd Dit was de afkondiging van een stelsel (*mystificatie* der Protestantsche bevolking? ¹) waarbij, in het

---

¹ "Is het niet blijkbaar dat we met behendigheid om den tuin geleid zijn? dat er zoo ooit, dan hier eene *mystificatie* geweest is? dat het Ministerie, om bondgenooten te werven, onze vlag ontrold heeft, dat er met onze begin-

handelen telkens naar omstandigheden, eene meerderheid gezocht werd.

Gezocht; ook gevonden?

Neen; de meerderheid die door de verkiezingen verzekerd scheen aan het kabinet, viel van lieverlede en weldra aan de Oppositie ten deel.

Dit bleek in Junij 1854. De uitkomst der verkiezingen was leerrijk. De heer *van Zuylen van Nyevelt*, gewezen Minister van Buitenlandsche Zaken, de heer *Dullert*, gewezen Voorzitter van de Tweede Kamer werden in de kamer gebracht, zoodat in één jaar de meerderheid in de kamer en bij de kiezers verspeeld, en het gevallen Ministerie weder opgebeurd was.

Dit bleek, meer nog in Junij 1855. Immers in een grooten financielen maatregel had, bestrijding van *Thorbecke* naar een *zwichten* voor *Thorbecke* geleid.

Wel was er langen tijd spraak van een *vrij en krachtig initiatief*;

Van een *concurrentie* waarin de Regering getriumfeerd had;

Van een *wedren*, waarbij de prijs behaald was; wel toonde de heer *van Hall*, op eene, voor hem allezins afdoende wijs, dat met de afschaffing van het Gemaal het eigenlijke doel van zijn financielen levensloop bereikt was;

Edoch ten laatste sprak iedereen

Van *concessie*,

Van een spoor waarin de Regering, door *de drijvende kracht der Oppositie*, voortgezweept was;

Van een gespan waarbij ze aan *het hoofd der beweging* gestaan had;

Thorbecke schetste den toestand met onbarmhartige juistheid: *de Oppositie is regerende partij*.

---

selen, in hetgeen ons meest dierbaar en heilig is, ter vermeestering van het Bewind, gespeeld werd?" — *Zitting der Tweede Kamer van 30 Nov. 1855.*

Doch waarom werd niet de regerende partij ook in den vorm, hetgeen ze inderdaad was? Regering, Kabinet?

Waarom niet?

Omdat het behoud, voor als nog, van een volgzaam Ministerie voor de duurzaamheid van het aanstaande Ministerie *Thorbecke* van belang was.

Omdat, voor als nog, de Oppositie door een ander beter dan door eigen bewind gediend werd.

Reeds te voren, terstond na de verkiezingen van 1854, werd gevraagd: Zal er, zoo niet een Ministerie *Thorbecke*, een *Thorbeckiaansch* Ministerie worden verlangd?

De *Zulphensche Courant* was tot dergelijke concessie bereid.¹

De vrijzinnige bladen daarentegen begeerden ze niet.

Van den heer *van Hall* zagen zij een handelen naar gewijzigde omstandigheden, een acht geven op wind en weêr, te ontmoet.

De Arnheemsche Courant reikte hem de hand: „de sterke kan grootmoedig zijn.”

Iemand schreef hierop, als noot: „*De sterke kan grootmoedig zijn.* We zouden ongaarne iets afdingen op de bekende grootmoedigheid van de vrijzinnige partij. Evenwel de poging om zich tijdelijk van den heer *van Hall* te bedienen, zou ook in verband kunnen staan met de overtuiging dat, door nu reeds een Ministerie *Thorbecke* te verlangen, *de toekomst der goede zaak op het spel zou worden gezet.*”

Hoe het zij, levensverlenging werd niet ongaarne vergund.

Deze zelfbeheersching werd, boven berekening, beloond in

---

¹ “Wij zien dus eene gedeeltelijke wijziging van het kabinet te ontmoet. En dan gelooven wij, om de wille van den vrede, dat zulk eene *gedeeltelijke vereeniging van Thorbeckiaansche bestanddeelen, mits zij niet al te scherp geteekend zijn*, niet ongelukkig zal werken op de natie. Er zijn onder de Thorbeckiaansche factie mannen, die gematigdheid paren met kunde, en wanneer de keuze op hen viel, dan zoude welligt de toekomst niet zoo duister zijn, als de meesten wel vreezen.”

den, zelfs in het oog der Oppositie, bijkans al te vermetelen financielen greep. De *volgzaamheid* was onder een schijn van *vooruitloopen* verbloemd.

In November 1855 werd wederom val of behoud van het Ministerie, bij de Begrooting aan de orde gesteld door den heer *Zijlker*.

Is het nu tijd?

Wel neen.

De handelwijs van het Ministerie verdient lof en dank¹.

Ik heb dit niet ontkend; doch mij veroorloofd te doen opmerken dat met dankbaarheid voor het afgelopen werk *vertrouwen voor de toekomst* gepaard werd².

De hoop op *soortgelijk offer*.

En welk offer ditmaal?

De *onderwijs-wet*; verbeterd naar het *Voorloopig Verslag*.

En nu vraagt men, kiezers! uwe hulp, ter voltooiing van het schoone werk.

Weer bij voorkeur de bekende tegenstanders der wet; en de verkiezingen zullen gelden als *adhaesie aan de wet*;

Aan de wet, niet zoo als de heer *van Reenen* die zou begeerd hebben, maar zoo als *de groote meerderheid*, door den heer *Thorbecke* tegen den heer *van Reenen* in slagorde ge-

---

¹ "Vooral mogen de tegenstanders der accijnsen op de eerste levensbehoefden het niet vergeten, dat de tegenwoordige Regering hun reeds met eene aanmerkelijke schrede te gemoet gekomen en de aanleiding is geweest tot eene aanvankelijke hervorming van ons belastingstelsel; 't geen allezins verdient op prijs te worden gesteld."

² "Ik reken de verklaring van ons geacht medelid uit Groningen gewichtig, te meer omdat zij, met het oog op het overleg zijner vrienden, naauwelijks als verklaring van één lid kan worden beschouwd. Het is eene verklaring die gunstige vooruitzichten geeft aan de politiek van levensverlenging; eene verklaring, waarin dankbaarheid openbaar is voor den afloop der vorige zitting, aansporing vooral om ook in deze zitting soortgelijk offer, finantieel of politiek, te brengen."

schaard, de wet in het Voorloopig Verslag afteekent en voorschrijft.

En wat dan?

Zal dan het leven van het Ministerie nog worden gerekt?

Zal er dan nog grootmoedigheid of dankbaarheid betoond worden?

Neen! dan heeft de heer *van Hall* gediend en uitgediend.

Dan is de vrucht zijner Politiek rijp.

Dan zal 'de regerende oppositie-partij liever zelf Gouvernement zijn.

En iedereen zal deze verwijdering goed heeten van hem die, meer voor zijne wederpartij dan zij zelve had kunnen doen, verrigt heeft.

Wat volgt nu uit deze historische opgaaf van toedragt en toestand der zaak voor u, zoo ge met politiek overleg en met besef van uwe verantwoordelijkheid te werk gaat?

Dat, indien gij aan het *verzoek* van den heer *van Hall* tegen ons gehoor geeft, gij voor *Thorbecke* stemt.

Maar, geeft ge welligt ten antwoord, niemand is er die b. v. tegenover u, een erkenden volgeling van *Thorbecke* stelt.

Neen voorzeker; en ook in deze zelfbeheersching herken ik de meesterlijke *takt* mijner eigenlijke tegenpartij.

Doch vraag wiens keuze *Thorbecke* verlangt en wiens herkiezing hij niet verlangt?

Vraag of het Land tegen de wederopkomst van het Ministerie *Thorbecke* beschermd wordt, wanneer gij, op raad van den heer *van Hall*, met hem en met de *Thorbeckiaansche*, nog niet *versleten* rigting overeenstemt?

GR. V. PR.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and appears to be a formal document or report.

AAN DE KIEZERS.

VIII.

BIJ DE STEMBUS.

De tiende Junij is daar.

Ik maak mij geen illusie.

Zeer mogelijk is het dat wij, en wij bijkans alleen, uit de Tweede Kamer worden geweerd.

De tegenwerking is sterk.

De invloed van den heer *van Hall*, zelfs met eene *versleten* taktiek, vermag veel, waar hij, in vereeniging met ultra-vrijzinnigen en ultra-Catholijken, aan de wederoptreding van een Ministerie *Thorbecke* den weg baant.

Ook is er niet veel politiek overleg.

Over parlementair gedrag en beginsels, in verband met politieke loopbaan, zal, doch door menigeen enkel op het getuigenis der wederpartij, vonnis worden geveld.

Op het getuigenis van dezen of genen dagbladschrijver die, na het sluiten van de stembus, met de ligtgeloovigheid van den kiezer, wien men het ongelooflijke diets kan maken, den spot drijft.

Ik heb dezer dagen de dagbladen-polemiek niet gevolgd.

Alleen heb ik twee artikels, één in *de Arnheemsche Courant* van 2 Junij, één in *het Handelsblad* van 3 Junij, gezien.

Ik dacht in *de Arnheemsche Courant* een repliek te vinden op het woord dat ik dezer dagen aan haar gericht heb.¹

---

¹ “*De Arnheemsche Courant* van 21 Mei herinnert dat *anti-revolutionair* beteekent vooral een vijand van de nationale gemengde school.”

Wat lees ik?

Dit slechts; dat ik “de *nationaal* gemengde school wil afbreken om ons vaderland *met secten-scholen te verpesten.*”

Ik dacht, ziende dat *het Handelsblad* over de Emancipatie sprak, wel niet een vleijend, maar een billijk woord te vinden over den ijver dien ik in het aanprijzen van lotsverbetering voor de slaven betoond heb.

Wat lees ik?

Dit slechts: dat ik begeer “Emancipatie van de slaven, o ja! maar de vrije Nederlanders terug onder de slavernij van kerkelijke overheersching en van staatsburgerlijke nietsbeduidendheid.”

De tegenpartij gaat dus den ouden gang.

Ook nu zal het niet aan kiezers ontbreken, die eerst den 11. Junij zullen bemerken dat zij om den tuin werden geleid.

Ik weet dat mij te *Zwol* steeds groote welwillendheid betoond werd; dat een groot deel der bevolking mijne denkwijze beaëmt; dat ze mij, ten jare 1849, als verkozene voor *Harderwijk*, in de Kamer gebragt heeft.

Doch hoe nu?

Wanneer men, als in 1850, den laatsten avond een pamphlet rondbrengt, dat aan elke mijner redevoeringen eene verkeerde uitlegging geeft?

Wanneer men, als in 1852, een indrukmakend sprookje verhaalt over mijn dweep- en vervolgzieken ijver?

Wanneer men, als in 1854, de Couranten van Stad en Gewest, met artikelen waarvan niemand zich steller zou durven noemen, vol schrijft?

Wanneer men, in afgelegen Gemeenten de kiezers t' huis houdt, door het bericht dat de stemming zal plaats hebben op een *nader te bepalen dag*?

Ik weet dat ik in 's *Hage* voor velerlei smaad in den

“Dit is een gelukkig denkbeeld. Ik neem gaarne dit *schibboleth* aan.”

“Ja, we zijn vijanden der *nationale* gemengde school, waaruit het geloof en de geschiedenis der *Natie* geweerd wordt.”

“Vijanden eener inrigting van het Schoolwezen waarbij de wetgever het Christendom, omdat het de staatsregelike eenheid verbreekt, voor *anti-nationaal* houdt.”

Lande, door het verrassend teeken der goedkeuring van mijne stadgenooten schadeloos gesteld werd.

Ook daar, waar ik van kindsbeen af geleefd heb, werd door mijne keuze in September l.l., erkend dat ik, als verdediger der Volksregten in Kerk en in Staat, als uitgever der briefwisseling van onze Vorsten, als schrijver van de Geschiedenis van ons Land, dat ik in de *Nederlander*, gelijk in de *Nederlandsche Gedachten*, mij *Nederlander* be-toond heb; dat ik niet onwaardig ben vertegenwoordiger te zijn eener Natie die Godsdienst en vrijheid, met opoffering van goed en leven, lief gehad heeft.

En toch ook daar zal menigeen tegen mij stemmen als tegen den onverbeterlijken vijand van al wat zweemt naar vrijheid, naar verlichting, naar vooruitgang.

Ook daar zal menigeen, die mij in September gunstig geweest is, verklaren dat ik nu als rustverstoorder, de eer der herkiezing verbeurd heb.

Ook daar zal menigeen ijver betoonen tegen den zeloot, die het Vaderland met secten-scholen en dweepziek geprevel verlangt te verpesten, ook daar, waar het tegendeel blijkt uit de scholen die ik mede opgericht of ondersteund heb.

Voeg er bij de onvoorzigtigheid mijner dagelijksche toespraak *Aan de Kiezers*.

Men kan, zoo wordt mij ingefluisterd, *te veel* doen.

Dit erken ik. Met het oog vooral op eigene herkiezing was dit *te veel*.

Het is te wonderlijk, het is te vreemd. De landaard hier verlangt niet hetgeen buiten den gewonen trant is. Het pad van slenter en routine is de veilige weg.

Reis naar Engeland met uw stukjes. Het riekt naar *Anglomanie*.

Ook dit erken ik. En ik weet ook dat men, door het trotseren van vooroordeel, juist in de dagen als de herkiezing op het spel is, zeer ligt de herkiezing verspeelt kort voor de stemming, wanneer men geen ander doel dan herkiezing heeft.

Het is eene onvergeeflijke roekeloosheid, wanneer men buiten de herkiezing geen doel heeft.

Maar ik heb een ander doel. Het opheffen, zeide ik, van den strijd uit een nevel van kleingeestige berekeningen en laaghartige driften in de hooger atmosfeer eener tegenstelling van politieke beginsels, eener ernstige beschouwing van Volksregt en Volksbelang.

Engelsch Parlementje spelen heb ik nooit begeerd;

Maar wel begeer ik vrijmoedige en openhartige behandeling der publieke zaak; belijden en beleven van politieke beginsels; het kweken van de plant der vrijheid op historischen bodem en het bestrijden der Revolutie door geloof, vrijheid en regt. Hiervoor meen ik dat, uit het voorbeeld van Engeland iets kan worden geleerd.

Ja ik acht, zonder navolging, overeenstemming denkbaar; omdat ook onze Volkshistorie met de bestanddeelen waaruit zich aldaar eene vrije Staatsregeling heeft ontwikkeld, doorvoed is.

Alleen door rondborstig openleggen en toetsen van politieke beginsels geeft het werk der verkiezing aan de Volksvertegenwoordiging zedelijke kracht.

Hierdoor alleen legt het tusschen kiezer en gekozene een waardigen band.

Alleen hierdoor kunnen de regtstreeksche verkiezingen worden *genationaliseerd*. En wilt gij vernemen wat zonder dit in een naderend verschiet ligt? De regtstreeksche verkiezingen zullen door onverschilligheid en tegenzin worden *ge-neutraliseerd*; zij zullen weldra als de ellendigste der kiesvormen worden beschouwd.

Gij zijt (ook dit is een der vele wenken die ik, te laat evenwel om er van gebruik te maken, ontvang) gedurende deze zitting inderdaad te woelziek geweest.

Waarom den heer *van Hall* lastig gevallen over terzijdestelling van het koninklijk Programma, over mystificatie van de Protestantsche bevolking, over verloochening van den historischen oorsprong van het kabinet?

Waarom zooveel werk van de *Emancipatie der slaven* gemaakt?

Waartoe die rede van 28 November over *Godsdienst en openbare Volksschool*?

Waartoe eene zoo felle bestrijding van de *Onderwijs-wet?* dat aanmoedigen van *Verzoekschriften* en wat dies meer zij?

Hadt gij op de zinrijke les „waart gij eene *stille* partij,” die in vroeger dagen de heer *Thorbecke* u gaf, beter gelet, niemand — over 't algemeen zijn de kiezers in dit goede land goedhartig — zou er aan gedacht hebben u te doen opstaan.

Ook dit erken ik. En bij ervaring weet ik dat, wanneer de Volksvertegenwoordiger, in het belijden en bestrijden zonder aanzien des persoons, en door geenerlei raad weêrhouden, zegt wat hem op het hart ligt, hij bij elke verkiezing in levensgevaar verkeert.

Welnu, wat zou dit?

Of is het een kenmerk welligt der ware pligtsbetrachting dat men het leven niet veil heeft?

O zeker,

Zoo ik gezwezen had, toen de dierbaarste belangen mijner land- en geloofsgenooten werden bedreigd,

Zoo ik gezwezen had waar velen in den Lande wakker moesten worden geschud,

Zoo ik gezwezen had, zelfs waar ik, bij het stelselmatig verbannen van het Christendom en verwerpen van den Bijbel uit elke Volksschool, gewetenshalve tot het openbaren van smartelijken weêrzin verplicht was,

Dan zou ik op herkiezing de schoonste kanzen hebben gehad.

Nooit heb ik de kunst van dergelijk zwijgen verstaau.

Ook ten aanzien van het streven naar Parlementair levensbehoud geldt de spreuk: Er is eene levensverlenging, waarbij het leven zelf alle waarde verliest¹.

Dit is, zegt mijn welwillende recensent, niet al.

Al het overige, o mijn vriend! ik moet het u zeggen, ware verdragelijk geweest, door uwe *verwonderlijke* motie, gelijk de heer *van Hall* ze te regt genoemd heeft, door uw Voorstel omtrent de verzoekschriften, door uwe *Philippica* van 28 April hebt gij uitwerping verdiend.

---

¹ “Et propter vitam vivendi perdere causas.”

Immers wat zal u te gemoet worden gevoerd?

Gij, vijand jaren achtereen van de *Volkssouvereiniteit*, gij zelf, dus zal men beweerden, beroept u, zoodra het u te pas komt, op het *Souvereine Volk*.

Men zal het beweerden.

Ik dank u voor de gelegenheid ter aanwijzing van het verschil.

Ik beroep mij niet op het *Souvereine Volk*.

De Natie wensch ik, namelijk voor zoo ver mijne kleine kracht reikt, te beschermen ook tegen *het Souvereine Volk*; zelfs waar het, onder den vorm van *de groote meerderheid der Tweede Kamer* optreedt, en aan *de Natie*, met voorbijzage der onveranderlijke Landswetten, de wet geeft.

De Staten-Generaal vertegenwoordigen het geheele Nederlandsche volk (Artikel 74 der Grondwet); *alleen* binnen den kring der regten door de Grondwet aan de Volksvertegenwoordiging verleend.

Er is eene *Natie* wier wezen zich in geene Constitutionele verordeningen oplost. — Eene *Natie op historischen bodem geworteld*. — Eene *Nederlandsche Natie*, op wier geschiedenis en geloof, op wier behoefte en regt, op wier tevredenheid of verontwaardiging, door elk Ministerie, al zou het in de Volksvertegenwoordiging alvermogend zijn, behoort te worden gelet.

Het *Nederlandsche Vaderland* moet in den *constitutionelen regeringsvorm* worden *ontwikkeld*, niet worden *gesmoord*.

Naauwgezette handhaving van de grondwettige vrijheden en regten; geen misbruik van grondwettige vormen, waardoor de *Natie*, in hetgeen haar heilig is beledigd, van hetgeen haar onmisbaar is, beroofd wordt.

Geen dienstbaarmaking van de Grondwet aan leerstellingen waarvan ongeloof de wortel en ongeloof de vrucht is.

Niet op den 28. April 1856, voor vijf en twintig jaren in *de Nederlandsche Gedachten* heb ik gezegd: "Het is in de Godsdienst, in de zeden, in de vrijheden, in de Dynastie, gelijk dit alles door de Vaderen tot ons is overgebracht, niet gelijk het door de omwenteling van kracht en leven beroofd is, dat eigenlijk het *Vaderland* ligt."

Nog iets.

Het sneuvelen valt niet zwaar na de overwinning.

De overwinning *is behaald*, in hetgeen het oogmerk van den strijd was.

Wat geef ik om herkiezing, wat ligt gelegen aan mijn val, indien de wet valt.

Waarom hebben mijne thans uitvallende vrienden, de heeren *van Lijnden*, *Elout van Soeterwoude*, *Reede van Oudtshoorn*, *van Foreest*, waarom hebben zij en ik en mijn wakkere vriend en medestrijder de heer *Mackay*, telkens het *onderwijs* te berde gebracht?

Was het om de Vergadering noodeloos te vermoeijen?

Was het om naar de meerderheid te dingen, waar uit 68 leden enkelen zich tegen de Godsdienstlooze of erger dan Godsdienstlooze school hebben verzet?

Wilt ge vernemen waarom het was?

Het was omdat we, door de Kamer heen, het Volk meenden te bereiken; het *Souvereine Volk* niet, maar *het Nederlandsche Volk*.

En dit acht ik dat *geschied is*.

Er is een *Volksgesest* gewekt, waardoor het tot stand komen van de wet onmogelijk wordt.

Voor al na het *Voorloopig Verlag*.

Het is meesterlijk en toch onvoorzigtig gesteld.

Voor zoodanige proefneming, nu ze duidelijk in aard en strekking aan het licht gebracht werd, is de Natie niet rijp.

De zinspreuk NEDERLAND EN ORANJE heeft kracht.

Ik reken op *de Natie*, ik reken op *den Koning*.

Er is *eene Natie*, die als de wetgever de Christelijke conscientie raakt, geen ontnemen van regten, in kerk en school, die zij ter pligtbetrachting noodig heeft, vergunt.

Er is *een Koning*, door wien, aan zijne en onze Vaderen gedachtig, regt voor allen verlangd, en dus geen *opdringen* maar evenmin *wegdringen* van hetgeen onmisbaar is voor den *Protestantschen Christen* zal worden geduld.

GR. V. FR.

LIJST DER BLAADJES

AAN DE KIEZERS.

- I. De Verkiezingen en de Onderwijs-wet.
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
- II. Waarom verlangt men nu vooral, dat wij vooral, uit de Tweede Kamer worden geweerd?
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
- III. Is, in de Volksopvoeding, een Christendom waaraan de Israëliet niet te veel heeft, voor den Christen genoeg?
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
- IV. De oppositie regerende partij.
Prijs 2½ Cents, de 100 f 1,50.
- V. Wat wilt ge liever: de godsdienstlooze of afzonderlijke school?
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
- VI. Moet voortaan de Bijbel uit elke Volksschool worden geweerd?
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
- VII. Versleten rigting.
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
- VIII. BIJ DE STEMBUS.
Prijs 5 Cents, de 100 f 2,50.
-

